

Рабочая программа
учебного предмета «Литературное чтение
на родном языке (чеченском)»
для начального общего образования
Срок освоения программы: 4 года
(1-4 классы)

Кхеторан кехат

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметехула (предметан дакъа «Ненан мотт а, ненан маттахь йешар а») йолчу программийукъадогIу кхеторан йоза, Iаморан чулацам, дешаран предметан кхочушдан лору жамIаш, тематически планировани.

Кхеторан йозано гойту йукъара Iалашонаш а, предмет Iаморан декхарш а, ткъа иштта чулацам къасторан некъаш а, коьртачу тематически дакъойн маххадор а, «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан дешаран планехь йолу меттиг а.

Программо шерашца билгалбо дешаран предметан чулацам а, дешархой «Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан гIирсашца Iаморан а, кхетош-кхиоран а, кхиоран а методически коьрта стратегиш а.

Хила леринчу жамIаша йукъалоцу дешаран берриге а муьрехь хила деза личностни и, метапредметни а жамIаш а, ткъа иштта дешаран хIора шеран предметни жамIаш а.

Тематически планированехь буйцу программин чулацам билгалдаьхначу чулацаман дакъошца, гIуллакх кхочушдаран характеристика схъайобьллу, хIара йа важа тема Iаморехь лелор пайде долу некъаш а, кепаш а йовзуйту.

Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешаран йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан белхан тIегIанехь программа хIоттийна 2018-чу шеран 3-чу августера Федеральни низам кхочушдарца (№ 317-ФЗ «Россин Федерациехь дешарх» цIе йолчу Федеральни низаман 11-чу а, 14-чу а статьяшкахь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандартан буха тIехь хийцамаш барх (Россин Федерацин серлонан министерствон 31.05.2021 ш. № 286 «Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарт чIагIйарх» ома, регистраци йина Россин Федерацин юстицин министерствос 05.07.2021 ш. № 64I00) а, Кхетош-кхиоран гергггарчу хьесапан программа (чIагIйина йукъарчу дешарехула йолчу ФУМО 2020-чу шеран 2-чу июнехь бинчу сацамца) а догIуш, Россин Федерациехь ненан мотт хьехаран концепци (чIагIйина Россин Федерацин Правительствоон 20I6-чу шеран 9-чу апрелехь № 637-р бинчу сацамца) а, РФ-н Серлонан министерствон коллегис 20I9-чу шеран I-чу октябрехь чIагIйина йолу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран концепци а, ГКУ «Нохчийн меттан институтан» Илманан кхеташоно, I2.05.2022 шеран №3 йолу протоколаца чIагIйина Нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран концепци а тидаме а обьцуш.

Иштта кху кехатан низаман бухе диллар ду: Россин Федерацин Конституци, Нохчийн Республикин Конституци, I99I-чу шеран 25-чу октябрехь тIеэцна долу «Россин Федерацин къамнийн меттанех» долу Россин Федерацин низам, 2007-чу шеран 25-чу апрелехь N I6-Р3 тIеэцна долу «Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанех» долу Нохчийн Республикин низам а, «Россин Федерациехь дешарх» долу ФН № а, 20I4-чу шеран 30-чу октябрехь № 37-РН тIеэцна долу «Нохчийн Республикехь дешарх» низам а.

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт бу, оьрсийн маттаца цхъаьна Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу гIуллакхо дика хьелаш кхуллу и мотт Iалашбан а, кхион а. I-4-чу классашкахь «Ненан мотт а, ненан литература» а предметан декъехь хьобхуш йу ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар, иза тIехъажийна йу дешархойн кхетаман-довзаран, хьасене хиларан, исбаьхьаллин-эстетикин таронаш кхион а, гIиллакх-обьздангаллин мехала болу хьежамаш кхолла а, бер нохчийн къоман културина тIеозон а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет – гуманитарин дешаран коьртачех цхъа предмет йу, цо адам кхиаран кхетаман а, гIиллакх-обьздангаллин а тIегIа билгалдо. Литературин дешаро гIо до йешаран а, литература талларан а мехалла а ша кхидIа кхиарехь мел

ладаме ду хууш а, шена хетачун бух балон а, барта а, йозанца а шена хетарг охьадила хууш а волу йешархо кхион а; хIара дуьне а, кху дуьненахь ша а вовзаран гIирс санна, йешар оьшуш хила а, стеган а, йукьараллин а йукьаметтигаш шера хилийта а.

Программо йукьалоцу кхеторан йоза а, предмет дIалацаран хила лерина жамIаш а, предметан чулацам а, программин хIора дакъа Iамон лерина долу сахьташ билгал а дохуш, тематикин планировани а, дарсел арахьарчу гIуллакхийн план а.

ХIара программа лерина йу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархошна «Ненан (нохчийн) литература» предметана дешаран а, белхан а программаш хIиттон бухе йилла. Авторийн а, белхан а программаш йазйечеран йиш йу дешаран материал дIакхачорехь, хIотторехь а, сахьташ теманашка а, дакъошка а декьарехь шайна зеделлачух пайдаэца.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» Дешаран предметан йукьара характеристика

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан герггара белхан программа кечийна йу йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран программа кхочушийечу хьукматашна. Программа тIехьажийна йу дешаран хьукматашна а, хьехархошна а методически гIо дарна, цо таро лур йу:

- 1) «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предмет хьехаран процесехь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран стандарташкахь билгалдина долу адаман кхиаран, метапредметни, предметни дешаран жамIаш кхузаманан лехамашца догIуш кхочушдан;
- 2) «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан Iаморан хила лерина жамIаш а, чулацам а ФГОС НОО а; йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран герггарчу хьесапан коьртачу программица (йукьарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2015-чу шеран 8-чу апрелехь № I/I5 протоколаца йинчу редакцехь) а; кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программица (магийна йукьарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2020-чу шеран 2-чу июнехь № 2/20 протоколаца бинчу сацамца) а догIуш, дешаран шерашца билгалдан а, структура хIоттон а;

3) Билгалчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгала долу дакъа-тема Iамон лерина дешаран хан а нисйеш, ткьа иштта дешаран материалан дакъош/теманаш дIалацарна тIехьажийна долу дешаран гIуллакхийн коьртачу кепех а пайда а оьцуш, календаран-тематически план хIоттон.

Программин чулацам тIехьажийна бу «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декьана йолчу йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран коьрта программа дIалацарна Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран стандарташкахь билгалдинчу тIедахкарийн (тIедожор) жамIашка кхача.

«Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декьана йолчу йуьхьанцарчу йукьарчу дешаран коьрта программа дIалацарна ФГОС НОО тIедахкаршца догIуш, курс тIехьажийна йу Россин Федерацин культурин экьанехь ненан меттан литературин меттиг а, роль а муьлха йу а, историко-культурин, оьздангаллин, эстетическин мехаллаш Iалашйарехь а, цхьана тIаьхьенера вукху тIаьхьене дIакхачорехь а лоцучу декьах а кхеторна; Россин Федерацин субъектан культурин а, гIиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь кьоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературу а лоцучу декьах йуьхьанцара хьежам (хаарш) кхолларна а; ненан меттан литература кьоман культурин дахаран довзаран цхьа коьрта дакъа а, кьоман а, Россин а культурин хилам а, оьздангаллин мехаллаш а, ламасташ а лардаран гIирс а, дуьнене а, кьоман историга а, культурига а хьежам а хиларх кхетам кхолларна а, ненан маттахь йешаран лехамаш хиларна а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан бухе йиллина нохчийн литературо чулоцург къоман культурин ламастийн мехаллийн кодийн система йу боху ойла йу. Нохчийн къоман культурин ламасташ Iалашдаран гIирс хилла ца Iаш, нохчийн литература зIе йу къоман дIадаьлларг, карарниг, хиндерг вовшашца дузуш а, кегийчу дешархойн кхетаме и дуьллуш .

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар»

Дешаран предметан Iаморан Iалашонаш

Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Iаморан **Iалашонаш** йу:

- Нохчийн литературе а, нохчийн матте а къоман культурин мехалчу декъе санна ойла кхолла;
- Дешархой шайн къоман культурин-меттан экъанна йукъабалор а, уьш къоман ламасташна а, культурин тIаьхьалонна а, кхузаманан хьелашна а йукъаозор;
- Чкъурашна йукъарчу зIенах кхетар, нохчийн культура Iалашйарна шашьш жобпалле хиларх ойла кхиор;
- Йешаран говзалла кхиор.

Цу Iалашонашка кхачаро хIара **декхарш** цхьалхадоху:

- Россин гражданаллин идентичностан баххаш кхоллар, шайн Даймахках а, Россин халкъах а, Россин халкъийн цхьаалехь мехкан исторех а дозалла дан Iамор, шашьш муьлхачу къомах ду кхетор; Россин дукхакъаьмнийн йукъараллин мехаллаш кхоллар;
- Нохчийн къоман историко-культурин зеделлачун тIалам бан Iамор, дешархочунна шен къоман культурин-меттан хьал довзийтар; йуьхьанцарчу классийн дешархочунна нохчийн литература историко-культурин, оздангаллин, эстетикин мехаллийн хьоста санна йезайалийтар;
- Нохчийн литературехь гайтина йолчу нохчийн синкхетамна ладаме йолчу гIиллакз-оздагнгаллийн мехаллех хьежам кхоллар;
- Нохчийн литературин говзарш Iаморан буха тIехь нохчийн меттан исбаьхьаллин-эстетикин таронех хаарш совдахар;
- Адаман амал кхиарехь а, къамел шардарехь а даима йеша хьагам кхоллар;
- Тайп-тайпанчу текстийн чулацаман а, башхаллин а мах хадоран йешаран хаарш шардар, уьш йийцаре йарехь дакъалацар;
- Къамел даран йерриге а кепаш кхиар, йешначух лаьцна барта а, йозанца а дийца хаарш карадерзар.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар»

Дешаран предметан дешаран планехь меттиг

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предметана программа йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь гайтинчу дешаран программа дIалацаран жамIийн предметни лехамийн буха тIехь хIоттийна а, 270 сахьтан¹ (66 сахьт I-чу классехь а, 68 сахьташ 2—4-чу

¹ Нохчийн Республикин йукъардешаран цхьаьнакхетараллашна лерина дешаран план хIотторехь ГБУ ДПО «НР ДКХИ» кечдинчу методически хьехаришца догIуш, «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана леринчу программехь сахьтийн барам совбакхархьама, и сахьташ кхечу предметан декъера схьазцар хьобху из дешаран хьукматан лаамца йа дешаран хьукматан таронашка хьаьжжина дIахьуш долчу коьрта предмет Iаморна лерина тIетобхначу сахьташ тIера.

классашкахъ) бараман дешаран йукъарчу тЕдилларна лерина а йу. Программин инвариантни дакъа Iаморна луш дешаран 233 сахът ду. 37 дешаран сахътах лаьтташ йолу дешаран тIаьхьалонан хан программин вариативни декъана дIало, цо йукъалоцу авторийн Iаматийн линейкина оьшу белхан программа хIоттийнчу авторша къастийна говзарш.

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар»

Дешаран предметан гергара белхан программин чулацаман коьрта линиш

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» дешаран предметан программехъ белла чулацам бу, и теллича нохчийн литературин къоман-культурин башхалла а; нохчийн меттан а, нохчийн литературин а Нохчийн Республикин а, Россин а историца, нохчийн къоман материале а, синбахамаман а культурица а йолу зIе а йаста некъ лур бу. Курс лерина йу йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин а, культурин а хъежам шорбан; йуьхьанцарчу классийн дешархойн йешаран жигарчу гонна йукъайогIучу фольклоран а, нохчийн классикин а, нохчийн кхузаманан литературин а говзарша таро ло дешархошна адамаллин мехаллашкахъ нохчийн культурин а, къоман синкхетамаман а коьртачу баххех кхетам бала. Йуьхьанцарчу классийн дешархошна йеша а, талла а схьакховдийначу нохчийн литературин говзарша схьагойту нохчийн къоман культурин тайп-тайпана агIонаш, жигарайошу даимлера мехаллаш (дикалла, доглазар, синшорто, къинхетам, эхъ-бехк, бакъдерг, доьзалан мехаллаш, патриотизм, баккхийчаьрга ларам, адамалла, и. кх.дI.). Кху программехъ «Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» курсан башхалла кхочушйина кху бахъанашца:

а) нохчийн къоман амал, Iадаташ, ламасташ, нохчийн культурин синбахамаман мехаллаш, адамаллин мехаллаш а, эхъ-бехк а гойтуш долу говзарш схьахаржарна;

б) нохчийн йаздархойн нохчийн бераллин дуьне гойтучу говзарш тIе тидам бахийтарна: доьзалехъ бер кхетош-кхиоран башхаллаш, баккхийчаьрца а, нийсархошца а цуьнан йолу йукъаметтигаш, бери шена гонахара дуьне тIелацаран башхаллаш.

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» Iаморо гIо дийр ду дешархойн мотт хьал долуш барна а, церан къамелан культура а, хьасене бовларан хаарш шардарна а. Шена тIехъ программин проблемно-тематически блокаш хIитточу дидактически материалана культурно-исторически тIедалорах а пайдаоьцу. ХIора проблемно-тематически блока йукъайогIу нохчийн къоман синбахамаман а, материале а культура гойтуш болу кхетамаш. Программехъ йеллачу говзарийн чулацам йуьхьанцарчу классийн дешархочун лехамашна гонаха хIоттийна бу, хаьржинчу говзарийн башхаллашкахъ гуш а бу.

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар»

Дешаран предметан чулацам

Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» курсан чулацам билгалбечу хенахъ коьртачу тидамехъ ду:

1. Къоман кхетамна мехала долу, йеххачу хенан йохалла — кхузамане кхаччалц – культурехъ коьрта меттиг дIалоцу хIуманаш (масала, баккхийчаьрга, нене ларам, Даймахке безам, догдикалла, доглазар, нийсо йезар, эхъ-бехк, сий, и.кх.дI.) Цу коьртачу кхетамашца болх дIахьо йуьхьанцарчу классийн дешархоша дIалоцур долчу кепара хаьржинчу нохчийн йаздархойн уггаре а къегинчу, нохчийн литературин а, культурин а башхаллаш кхочушйинчу говзарш тIехъ. И говзарш йовзаро гIо до йуьхьанцарчу классийн дешархошна къоман культурин ламастех а, нохчийн культурех а кхета.

2. Йуьхьанцарчу классийн дешархойн лехамаш: говзарийн доккхачу декъан турпалхой йуьхьанцарчу классийн дешархойн нийсархой бу, церан дуьне довзарца босту программехь билгалбина культурно-историн кхетамаш. Программи йукъайахийтина тайп-тайпанчу заманашкахь берийн дуьне гойту а, церан кхиаран некъаш а, амал йахчайалар а, оздангаллин къилбанаш кхолладалар а гойту говзарш; говзарш харжаро дешархочунна таро ло историн тайп-тайпанчу муьрашкахь нохчийн культура шен нийсархочун бӀаьргашца ган. Программехь ладамечу барамехь йелла кхузаманан авторийн говзарш а йу, цара шайн кхоллараллехь кхидӀа хьо нохчийн литературин къоман ламасташ, и говзарш кхузаманан дешархочунна гергара йу.

3. Къоман башхаллин хиламаш искусствон кхечу гӀирсашца гайтина говзарш а хаьржина, цо таро ло дешархошна нохчийн культурехь искусствийн диалог гайта.

Цхьадолу декхарш кхочушдан лерина дешаран материал хаьржина гуманизмам, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллийн, кхеташ хиларан, жигараллин, поликультурин, ламасталлин классикин а, кхузаманан бараман цхьаьнадаран, тематикин, кепийн-жанран тайп-тайпаналлин критеришца йогӀуш.

Программо билгалбечу йешаран гуоно таро ло тайп-тайпанчу хенийн а, къаьмнийн а говзарийн куьзганахула беран дуьненехьежаман гураш жим-жимма шордан.

Программехь и масех бухедилларца билгалбо. Хьалхара шиь доьзна ду йешаре ойла а, йешаран техникин хаарш кхиоран хьелаш а кхолларца. Иштта, и хаарш кхиоран йуьхьанцарчу муьрехь уггаре а хьалхарчу роӀехь йу байтийн а, прозин а йух-йуха олуш дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш предложениш, абзацаш йолу тексташ (йешаран техникин говзалла кхиочу хенахь мехала долчу йешаран кхиаме хилар тардалиитаран Ӏалашонца); ткьа иштта кхиаме ду забаре чулацам болу сихха хазахетар йа велар кхолладолуьйту тексташ лелор а, (хӀунда аьлча, цу хенахь забар йевзаш хиларо эстетикин синхаамаш гучубахар кхиадо) йешаран мукъам кхиоран Ӏалашонца. Дешаран хӀора шеран тексташ схьахаьржина йу цу хенан берашна тӀелаца ата хилар тидаме а оьцуш. Текст схьахаржаран кхидолу бухедахкарш доьзна ду исбаьхьаллин дешан фольклорна кепашкара авторийн литературе кхаччалц кхиаран логика ларйаран цаторийла хиларца; билггала долу оздангаллин а, эстетикин а декхарш кхочушдан цаторийла хиларца, царах коьртаниш билггал йолчу оздангаллин-эстетикин концепцига доьрзу, и концепци дешара деа а шарахь кхиош схьайалайо; жанрийн а, тематикин тайп-тайпаналла хилийтаран кхачойаран а, фольклоран а, авторийн говзарийн а, вайн мехкан а, дозанал арахарчу йаздархойн говзарийн а, берийн литературин классикийн а, XX-чу бӀешеран чаккхенан – XXI-чу бӀешеран йуьхьан кхузаманан берийн йаздархойн говзаршна йукъахь а барам ларбаран а цаторийла хиларца.

Йешаран гӀуллакх кхиоран процессан чохьхарчу логикица доьзна, «Литературни йешар» курс шинатӀегӀанехь хӀоттийна йу.

Хьалхарчу тӀегӀанехь хьалхадаккха дезарг йешаран корматалла шарйар ду, шолгӀачу тӀегӀанехь – дешархошна литературин говзалла карайерзор. I-2-чу классашкахь йеша Ӏамадо; кхетар тӀехь, нийса йешарна, сиха а, къаьсташ а йешарна тӀехь болх; йешначун кхоллараллин маьӀна дан тайп-тайпана некъаш кхиор (графикин, дешан а, музыкин а иллюстрировани, драматизаци, ма-йарра а, йукъ-йукъара а, кхоллараллин йухасхьайийцар). Цуьнца цхьаьна йуьхьанцарчу классашкахь дӀаболабо йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин дешара тӀехь болх.

«Литературни йешар» предмет Ӏаморан шолгӀа тӀегӀа 3-4 классашна кхочу, цигахь йеша хааро зазадоккху, эстетикин йешаре а, талламан йешаре а декъа а луш.

«Литературин йешар» программа хӀотточу хенахь тидаме эцна школал хьалхьалхарчу педогогикин а, йукъарчу йукъардешаран школашна леринчу «Нохчийн литературехула герггарчу белхан программин» зӀейалорах а.

Программо таро ло йалийнчу спискера говзарш дешархойн кечаман тӀегӀанца догӀуш харжа, ткьа иштта курсан чулацаман вариативни компонент харжа а, белхан программашкахь и кечйаро могуьйту тематикица а, проблематикица а герга йолчу говзаршкахь къоман башхаллаш а, йукъара дерг а къасторан Ӏалашонца Россин халкъийн литературе кховдар. Ткьа иштта программо таро ло

Таматийн авторшна йа дешаран цхъаьнакхетараллашна вариативни декъехь Тамон говзарш харжа.

Классашка бекъначу Таморан чулацамна улле тоьхна Таморан процессан гУллакхаллийн хТара тЕдузарш ду.

ЛадогТар

Нохчийн меттан хьоле хилар а, къоман культурин мехаллаш а гойтуш йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица схъалацар а, царах кхетар а; лерсино схъалаьцначу текстах лаьцна деллачу хаттаршна жобпаш дала хаар а, лерсино схъалаьцначу текстан чулацамца хаттарш дан хаар а.

Йешар

Хезаш йешар. Дешдакъошца йешарна тЕра жим-жимма довлуш дийнна дешнаш шера а, кхеташ а деша хаарна тЕдовлар (текстах кхета таро лучу йешаран индивидуальни боларца догТуш йешаран чехкалла (масалла). Йешаран орфоэпически барамаш ларбар. Кепана а, тайпанна а цхъатера йоцучу текстийн маЪнийн башхаллаш аз айдеш хийцарца схъагайттар.

Дагахь йешар. Барамца а, жанраца а тЕлаца аттачу говзарийн маЪнех дагахь йоьшучу хенахь кхетар. Йешаран тайп-тайпанчу кепийн башхаллах кхетар.

Халкъан барта кхоллараллин говзарш йешар: нохчийн фольклоран текст къоман ламастийн а, мехаллийн а хьоста санна.

Исбаьхьаллин говзарийн тексташ йешар, шайна чохь бТеннаш шерашкахь схъайеана йолу къоман синкхетамна ладаме йолу гТиллакх-оьздангаллин мехаллаш а гойтуш йолу: Даймахке безам, тешам, нийсо, сий, къинхетам, догдикалла, догцТеналла, къинхегамна тЕра хилар, бакъо, майралла, и. кх.дТ. Нохчийн къоман ламасташ: цхъаалла, вовшийн гТо дар, хъаша-да тЕлацар, и. кх.дТ. Добзалан мехаллаш: баккхийнаш ларар, «нана», «да», «дада», «баба», «йиша», «ваша» бохучу дешнийн мехалла, вовшийн ларар, безам, вовшех кхетар, терго, собар, да-нана ларар. Нохчийн литературехь халкъан ламасташ а, Тадаташ а гайтар.

Нохчийн бераллин дуьне: кхиар, гонахарчу дуьненаца, баккхийчаьрца, нийсархошца йолчу йукъаметтигийн башхалла; ша нохчийн Тадаташ дТакхобхьург а, орамашца зТе а хиларх кхетар. Турпалхойн леларийн синхаамийн-оьздангаллин мах хадор.

Нохчин литератури башхаллах кхетар: турпалхочун чохьъара дуьне деллар, цуьнан лазамаш бовзар; оьздангаллин проблемашка кховдар. Таламан дуьненах болу нохчийн къоман поэтически хьежам (малхе, арене, хьуьне, хига, ломе, дитте, дийнатийн дуьнене, и.кх.дТ.) нохчийн поэзехь а, прозехь а. Гонахарчу дуьненан хьал адаман синхаамашца дустар.

Хаамийн тексташ йешар: говзаршна историко-культурин комментарий, Тамочу говзарийн авторийн биографех къаьстина хаамаш.

Къамел дар (къамел даран культура)

Диалоган а, монологан а къамел. Йешна тексташ коллективехь йийцаре йарехь дакъалацар, текстана тЕ а тийжаш, шен хьежам тЕчТарТбар; нохчийн исбаьхьаллин литератури специфика гойтуш долу аларш. Дешнийн тТабхьало йузар (дешнаш хаар тЕдузар). Хезна йа йешна йолу текст коьртачу дешнашна а, текстана йолчу иллюстрацишна а тЕ а тийжаш, схъайийца (текст ма-йарра, йоцца, харжамца схъайийцар).

Дешаран хъелашкахъ къоман къамелан культурун бухехъ йолу гИллакхан кепаш а, чIагIйелла формулаш а, хъасене хиларан принципаш а ларйар.

Дешархойн харжамца байташ дагахъ йийцар.

Йоза (йозанан къамелан культура)

Іамочу говзаршкахъ хІиттийнчу проблемашкахула доцца йозанан аларш кхоллар (кечдар).

Библиографин культура

Йийцаре йечу проблематикаца йогIу киншкаш харжар, цу йукъайогIу Іаматехъ йалийна йолу шаьш йеша билгалйна говзарш. Нохчийн культурах хаамаш болу дешархойн хенаца йогIучу дошамех а, энциклопедих а пайдаэцар.

Литературоведенина йукъадалор

Текстан анализ йечу хенахъ Іамийнчу литературин кхетамех пайдаэцар.

Іамочу говзариин жанрийн тайп-тайпаналла: фольклоран кегий а, йаккхий а кепаш; литературин туьйра; дийцар, притча, байт. Прозин а, поэзин а къамел; исбаьхьаллин кхоллар; сюжет; тема; говзаран турпалхо; портрет; пейзаж; ритм; рифма. Дустарийн а, метафорийн а къоман шатайпаналла; исбаьхьалин къамелехъ церан маІна.

Дешархойн кхоллараллин гIуллакх (Іамийнчу литературин говзариин буха тIехъ)

Дешархойн кхоллараллин гIуллакхехъ литературин говзаран маІна дар: ролашца йешар, инсценировка йар; хъасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу адресаташна) исбаьхьаллин говзаран буха тIехъ шен барта йа йозанан текст кхоллар; говзарна йолчу иллюстрацишна, нохчийн художникийн суьртийн репродукцишна тIе а тийжаш.

1 класс (66 с)

Вайна гонахара дуьне – 15 с.

Пачхьалкахан а, къоман а билгалонаш (шатлакхан илли, хIост).

Беснаш. Светофор.

Ишколехъ.

Іаламан дуьне (цIера дийнаташ а, акхарой а, олхазарш, сагалматаш, олхазарш, дитташ, хасстоьмаш, стоьмаш).

КІиранан денош.

Байташ, дагардарш, нохчийн абатан элпех хIетал-металш.

Вайн Даймохк

Вайн Даймохк

Сольжа-ГIала

Вайн турпалхой

Халкъан хазна

Махмаев Ж. «Бераш – вайн хиндерг» йа

Арсалиева Люба «Сольжа-ГIала» (**вариативни** дакъа).

Турпалхойх лаьцна тексташ: Кадыров Ахьмад-Хъаьжа; Нурадилов Ханпаша; Шерипов Асланбек;

Висаитов Мовлид.

Вайн йаздархой – 6 с.

Айдамиров Абузар – байт «Нана-мохк»

Сулейманов Ахьмад – «Дахаран генаш» поэми йукъара кийсак.

Муса Ахмадов – туьйра «Писулиг»

Гацаев СаІид – байт «Борз»

Халикова Асет – байт «Зингат»

Хатуев І-Хъ.

Халкъан барта кхолларалла – 10 с.

Аганан иллеш

Чехкааларш

Дагардарш

Кицанаш

ХТетал-металш

Нохчийн халкъан туьйранаш. «Тамашийна йоI». «Жоьра-Баба». «Хьекъале Iу» йа «Борззий, цхьогаллий, ломмий», «Цхьогаллий, пхьагаллий» (вариативни дакъа)

Гиллакх-оьздангаллин дакъа (вариативни дакъа) – 10 с.

ДоттагIалла

Де, буйса

Дайна де

Беркат

Махмаев Ж. Делалой вай

Хатуев I. Зингат

Демеев I. Малонче

Эдилов С. Ган

Деза дешнаш

КХЕЧУ КЪАЪМНИЙН ЛИТЕРАТУРА – 3 с.

Осеева В. – дийцарш «Цхьаьна», «Иштта дIа»; Сутеев В. – туьйра «Iаж».

Резерв – 7 с.

2 класс (68 с)

Даймехкан Iалам. Аьхке.Гуьйре.

Аьхке дагалацар..

ЧIерий дахар.

Д.Кагерманов «ДогIа дар»,

«Гуьйренан тидамаш»,

Демеев И. «ГIа»,

Бианки В. «Чено кIорнеш лийчор».

Э.Мамакаев «Гуьйренан Iуьйре».

«Гиллакх-оьздангаллех лаьцна»

Дений, нанний дика хилар.

В.Осеева «КIентий»

Э.Мамакаев «Нана» В.Осеева «Йоккха стаг»

IЦIена хи .ЦIена хила вай?

Харцлийна Iу. ХIума яар. ПайхIамаро нийсонах лаьцна аьлларг

I-Хь.Хатуев «Гиллакх».

Б.Дикаев «Берашка-сайн доттагIашка»

Талламан болх хьалхарчу чийрикна лерина.

Берийн дахар.

Ж.Махмаев «Маликатан доттагIий».

Т.Ахмадова «Нура»»

З.Муталибов «Дешархойн кьийсадаларш».

I.Гайсултанов «Доллучун шен хан ю».ъ

П.Абубакарова «Дешнех ловза»

Вайн доттагIий-дийнаташ.

Х.Берсанов «Бексолтин алаша.

Ж.Махмаев «Ши кIеза»

Хь.Саракаев «Борзик»,
Э. Мамакаев «Тхан пису»
Э.Мамакаев «Акхарой долчохь»
Ш.Макалов «Дехкий дийна муха дисира».
А.Тапалаева « Массарна дерг-ловзар»
Хь.Саракаев «Х1орш х1ун ю?».

Болх-доккха хазахетар

Талламан болх шолг1ачу чийрикна лерина
З.Муталибов «Муьлхха а болх оьшуш бу»..
Ж.Махмаев «Маликат».
1.Гайсултанов «Пхьола».
Кагерманов. «Говзанчаш
Х.Ошаев «Ши накьост »
Г.Балл «Цхьана меттехь ца соцу мало».

1а

1.Мамакаев «1а»
Э.Мамакаев «Керла шо»
Туйра «1аьнан оьг1азло»
Ж.Махмаев «Салазаш хахкар»
Хь.Саракаев «Дарц».
Д.Кагерманов Г1ура-дада».
Хь.Саракаев «Х1ара маца хуьлу

Вайн Даймохк

«Нефтах х1ун йоккху?».
1адиз Кусаев «Сан г1ала»
«Хиш» «Вайн хиш чохь хуьлу ч1ерий»
«Ж.Махмаев «Машар»

Б1аьсте,б1аьсте еьна кхечи

Хь.Сатуев «Вайн бераш»
Талламан болх кхоалг1ачу чийрикна лерина.
Л.Н.Толстой «Б1аьсте»
Хь.Саракаев «Х1ун ю иза?».
Гайсултанов «Б1аьста хьуьнхахь».
Д.Кагерманов «Алкханчаш»,
В.Бианки «Пхьагал дитта г1ехь»
«Муха дог1а деза синтар»
Д.Кагерманов «Со а вьоду»
Н.Носов «Хорсамах лаьцна»
Н.Носов «Хорсамах лаьцна»

Нохчийн халкъан барта кхолларалла

Цициггий, дахкий(берийн ловзар)
Кицанаш
Х1етал-металш

Чехкааларш,
Дагардарш
«Майра пхъагал»
«Цаьпцалггий, зингаттий»
«Газа-гуьзалггий, сира борззий»
«Зуй, пхъагаллий»
Талламан болх добалгIачу чийрикна лерина.
«Цхьогаллий, пхъагаллий»
«Борззий, цхьогаллий, ломмий»

3 класс (68 с)

Даймехкан косташ

А. Сулейманов «Даймахкана, вайн халкъана»
Ш. Арсанукаев «Бешерийн кыйсамехъ»

Аьхке а, гуьйре а

Ш. Арсанукаев «Аьхкенам 1уьйре»
М. Сулаев «ДогIа деанчул тIаьхъа»
Д. Кагерманов «Аьхке»
З. Муталибов «Оха болх а бо, деша а доьшу»
Талламан болх. (вх.) Ж. Махмаев «Мангалкомарш»
Хь. Хасаев «Комаьрша хьун»
Хь. Осмиев «Гуьйре», Х. Эдилов «Гуьйре»
Хь. Хасаев «Гуьйре тIекхочуш»
Д. Кагерманов «ГIаргIлеш, хабарш а дуьйцуш»
Э. Мамакаев «Гуьйренам суьрташ»,
Дешаран техника таллар
Вайн республика. Д. Кагерманов «Сан Кавказ»
Ш. Рашидов «Даймахке безам»

Иалам лардар – иза Даймохк ларбар ду

М. Пришвин «Сан Даймохк»
Р. Ахматова «Эвлахъ»
Хь. Хасаев «Бен»
Хь. Саракаев «Асвадан адамалла»
Хь. Саракаев «Асвадан адамалла»
1умар Гайсултанов «Экскурси»
1. Гайсултанов «Экскурси»
Хь. Хасаев «Бохам»

Берийн дахар

Хь. Саракаев «Тхойшинна эсий дажо лаьа»
«Тхойшинна эсий дажо лаьа»
Ж. Махмаев «Коран ангали»
1умар Гайсултанов «ЯрагIи»,
Хь. Саракаев «ЖIов, морзаххий, херх схьаобций»
1умар Чантиев «Стенна вара Мурад гIайгIане»
З. Муталибов «Мустапан каранаш»
Д. Кагерманов «МазлагIехъ»
Гайсултанов 1. «Уггар мехалниг»
Гайсултанов 1. «Уггар мехалниг»

Даймох вай кьинхьегамца хьестабо

Сулаев М. «Лайттана гергахь ваьшна т1ера декхарш»
Р. Нашхоев «Собга юха хабар дийцало»
Талламан болх (1 полуг) Ш.Арсанукаев «Сан йиша»
Т. Закаев «Сох а хир ву г1ишлойрхо»
М. Ахмадов «Асарахь»
М. Ахмадов «Асарахь»

Ia

М. Сулаев «Лайн чимаш»,
М.Сулаев «Ia дулуш»
Хь. Хасаев «Хьуьнхахь Ia»
Ж. Махмаев «Ло деана»
Д. Кагерманов «Iaьнан хьаша», I.Мамакаев «Ia»,
I. Гайсултанов «Цергков»
Ш.Рашидов «Iай»
Хь. Саракаев «Дуьххьарлера хьуьнар»
Ш. Арсанукаев «Iaьнан суьйре»
I.Чантиев «Iaьнан а, аьхкена хила кьовсам»
I.Чантиев «Iaьнан а, аьхкена хила кьовсам»

Блаьсте йог1у, блаьсте йог1у!

М. Сулаев «Блаьстенца дека лайттан зевне илли»
I. Гайсултанов «Блаьсте т1ейог1уш»
I.Мамакаев «Блаьстенан юьхь»
М. Сулаев « Блаьсте»,
В.Саидов «БархIалгIа март»
Хь. Саракаев « Мамина совгIат»
Хь. Хасаев «Хьуьннан акхарой блаьста»
Хь. Хасаев «Хьуьннан акхарой блаьста»
Хь. Сатуев «Блаьсте йог1у»
I.Гайсултанов «Iалам хаздан деза»
I.Гайсултанов «Iалам хаздан деза»
Хь.Хасаев «Зевне хьеший»
Хь.Хасаев «Зевне хьеший»
Хь.Сатуев «Блаьстенан догIа»
Д. Кагерманов «Арахь»

Халкьан барта кхолларалла

Бабин ЧIирдиг
Шеран талламан болх. Ден весет
Бекхам
Тешам боцу лулахой
Тешам боцу лулахой

4 класс (68 с)

Хьомечу Iаламан суьрташ

Хь.Хасаев “Беркате аьхке”
Сулейманова “Аьхкена сурт”
I.Мьамакаев “Дагалецамаш”
3. Сулейманова « ЧIегIардиг»

М.Мамакаев «Г1уьйре»
Классал арахъара дешар
Хь. Хасаев «Шийла гуьйре»
Ш. Окуев « Гуьйре»

Вайн даймехкан д1адахначунна т1ера

Таймин Биболатан илли
Эла Мусосттий, Адин Сурхой
Астаг1а Тимар
Классал арахъара дешар
1.Гайсултанов « Юург ца хилча»
Къонах хъанах олу?

Вайн Республика- Нохчийчовь

Баширов “Сан хьоме Нохчийчовь”
Т.Ахмадов, А.Алиев “Декалахь сан илли”
С.Яшуркаев “Пасха”
М. Ахмадов «Нохчийн хиш»

Вайга туьйранаш кхойкху

”Муьлха йоккха хилла”
1.Чантиев “Хьекъал тоьлла”
А.Дадуев “Мара бойна Салман”
”Къоьллел хьекъал тоьлла”
3.Джамалханов “Хьекъал долу йо1 а, кхиэлахо а”
Классал арахъара дешар
Джамалханов “Хьекъал долу воккха стаг а, кьиза эла а”
«Охх1ай»
« Махана аьлла баркалла
1.Гайсултанов «Дашо б1араш»

Нохчийн къоман яхдархой

С. Бадугев « Со кхин хьуна декар дац»
«Дуьйлало»
М.Мамакаев «Хьуьнхахь»
Мамакаев 1. «Даймохк»
Классал арахъара дешар
Гайсултанов 1. «Диканиг»
« Цунна х1унда хаьа дерриг а?»
Х. Эдилов «Ло дог1уш»

Сийлахь доккхачу зеран мурехь

Хь.Саракаев « Синтем боцу денош»
1.Зайнутдинов « К1ентан дуьхьа»

Классал арахъара дешар

Ахмадов 1. «Баьпкан юьхк»

Болх бе, халкъан дуьхъа ваха

1. Гайсултанов “Юха верза йиш яц”

Х. Берсанов “Жима Зарет”

1. Гайсултанов “СовгIаташ”

Гайсултанов 1. «ЧегIардиган бен»

С. Гацаев “ЭхI, хьо мерза илли”

3. Джамалханов «8-гIа март»

Классал арахъара дешар

Ш. Рашидов «Ахъа суна гечделахъ»

Мамакаев 1. «БIабстенан гуьйре»

3. Сулейманова «Зу халхайолу»

Iамийнарг тIечIагIдар

Iамийнарг тIечIагIдар

«Ненан (нохчийн маттахъ) литературни йешар» дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лору жамIаш

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» предмет «Ненан мотт а, ненан маттахъ литературни йешар а» предметан декъехъ Iаморан жамIаш цхъаьнадогIуш ду йуьхъанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхъалкхан стандартехъ билгалйинчу дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лоручу жамIийн лехамашца.

Личностни жамIаш

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» предмет Iаморан жамIаца дешархо кхочур ву кхетош-кхиоран гIуллакхан кху дакъошкахъ хила дезачу хIокух жамIашка:

гражданско-патриотикин кхетош-кхиорехъ:

— Шен Даймахке – Россига а – шен жимчу Даймахке – Нохчийн Республике (Нохчийчоьне) а безам кхоллабаларе, цу йукъадогIу и безам мехкан а, Даймехкан а культура а, истори а йовзуйтуш йолу исбаьхъаллин говзаршкахула кхоллар;

— Шен этнокультурин а, Россин гражданлин а идентичностах кхетар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхъалкхан мотт а, шен ненан мотт а хиларх кхетар;

— Шен мехкан а, Даймехкан а дIадаханчун а, карарчун а, хиндолчун а ша дакъа хиларх кхета, цу йукъадогIу исбаьхъаллин говзаршца болх бечу хенахъ и хьелаш дийцаре дар;

— Шен а, кхечу а къоме ларам хилар, цу йукъадогIу и ларам исбаьхъаллин говзарийн а, фольлоран а масалш тIехъ кхоллар;

— адамах йукъараллин цхъана декъашхочух санна болу а, бакъонех а, жобпаллех а, стаг ларарх а, ларамах а, гIиллакх-оьздангаллин барамех а, йукъаметтигех болу а йуьхъанцара хьежам, цуьнца цхъаьна иза фольклоран а, исбаьхъаллин а говзаршкахъ гайтар а;

ийманехъ кхетош-кхиоран:

— хIора стеган шатайпаналла, шен дахаран а, йешаран а зеделлачунна тIе а тийжаш, тIелацар;

— къинхетам, ларам, диканиг лаар гайтар, цуьнца цхъаьна шена хетарг а,

синхаамаш а бовзийта меттан гIирсех пайдаэцар; кхечу адамийн синхааамашна сема хилар, царах кхетар, церан гIо лаца кийча хилар;

— кхечу адаамашна дегIана а, сина а зен дан тIехъажийна долу цхъа а хIума тIецалацар (цу йукъахь ду маттаца деш долу зен а);

— нийсархошца болх бар, девне ца хила хаар а, Iоттабаккхаме меттиг нисейлча, и листа хаар а, цу йукъахь ду исбаьхьаллин говзарех масал эцар а;

— **эстетикин кхетош-кхиорехь:**

— исбаьхьаллин культурин ларам бар а, и йовза лаар а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а искусствон тайп-тайпана кепаш тIелацар а, цаьрга ларам хилар а;

— исбаьхьаллин гIуллакхан тайп-тайпанчу кепашкахь ша гайта лаар, цу йукъахь йу дешан говзалла а;

— **физически кхетош-кхиорехь, могошаллин а, синкхетаман а культура кхолларехь а:**

— тIетоьхна хаамаш лохучу хенахь могош а, кхерамза а (шена а, кхечарна а) долчу дахаран бакъонаш (цу йукъайогIу хаамийн кхерамазалла) ларйар;

— къамел дечу хенахь дегIан а, синкхетаман а могошаллица кхоаме хилар, къамелан культура а, тIекаренан бакъонаш а ларйар;

— **къинхъегаман кхетош-кхиор:**

— стеган а, йукъараллин а дахарехь къинхъегам мехала хилар кхетар (цу йукъахь ду исбаьхьаллин говзарех масал эцар а), къинхъегаман стоьмийн тIалам бар, болх баран тайп-тайпанчу кепашкахь дакъалацар, исбаьхьаллин говзаршкара масалш дийцаре дечу хенахь тайп-тайпана говзаллаш карайерзон лаар;

— **экологин декъехь кхетош-кхиор:**

— тексташца болх бечу хенахь кхоллалуш долу Iаламаца кхоаме хилар;

— цунна зен деш долу хIума тIецалацадалар;

— **Iилманан хаарийн мехалла:**

— дуьненах болу Iилманан хъежам кхоллабалар (сурт хIоттар), цуьнан цхъа дакъа ду литературоведчески кхетамаш Iаморан процессехь а;

— хIума довза лаар, жигаралла, хIума дагадар, хааршна сутара хилар, хIума довза лаарехь шен ойла хилар, цу йукъахь ду исбаьхьаллин говзарш йеша лаар а, шен йешаран гуо хоржучохь жигара хилар а, ша и харжар а.

Метапредметни жамIаш

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет Iаморан жамIаца дешархойн кхоллалур ду дешаран довзаран хIара хаарш.

Кьорта маьIнийн дараш:

— тайп-тайпана тексташ вовшашца йуста, тесташ йустарна бухе дажкарш билгалдан, тера йолу тексташ билгалйан;

— билгалчу цхъана башхаллашца тексташ цхъаьнатоха;

— кицанийн, аларийн, фразеологизмийн классификаци йархъама кхачаме хир йолу билгалло билгалйан;

— хъехархочо шайна хъехначу тидам баран алгоритмаца тексташкахь цхъаьнадар а, цхъанацадар (бIостаналла) а карон; текстан анализ йарехь кхочушдарийн алгортиман анализ йан, текстан анализ йарехь шаьш кхочушиййр йолу дешаран операци харжа;

— хъехначу алгоритман буха тIехь декхар кхочушдан оьшу хаамаш кхачо йолуш цахилар билгалдан, тIетоьхна хаамаш лахар билгалдан;

— текстан анализ йечу хенахь бахъанийн-тIаьхьалонан зIенаш билгалйан, жамIаш дан.

Кьорта талламан дараш:

— педогогикин белхачун гIоьнца Iалашо билгалйан, къамелан хьоле хъаьжжина, шен вистхилар хийцаран план хIоттон;

- тЕдиллар кхочушдаран масех кеп вовшашца йуста, мелла а йоГуш йерг (схъайеллачу критерийн буха тЕхь) харжа;
- схъайеллачу планаца чолхе боцу жима таллам дІабахъа, схъайеллачу планаца проектан тЕдиллар кхочушдан;
- жамІаш дан а, текстан маЪІнийн анализ йаран буха тЕхь долчу тоьшаллашца уьш тЕчІагІдан а;
- схъайелла йолчу текстан материалан анализ йаран процесехъ хъехархочун гЮьнца хаттарш хІиттон;
- цхъатерачу йа цхъатера доГучу хъелашкахъ процесс дІаѳахаран а, хиламийн а, церан тІаьхъалонан а хила тарлуш долчун сурт хІоттон.

Хаамашца болх:

- Хаамаш схъаэцаран хьоста харжа: оьшу дошам, лохуш болу хаам карорхъама оьшу куьйгалла, тЕчІагІдархъама;
- Схъайеллачу алгоритмаца доГуш, даррехъ схъабелла хаамаш билгалдинчу хьостанехъ карон: дошамашкахъ, куьйгаллашкахъ;
- Хаамаш бакъ йа харц хилар шайна гучудала йа хъехархочо билгалдинчу хьостанан буха (дошамашкахъ, куьйгаллашкахъ, Іаматехъ) тЕхъ карон;
- Баккхийчийн (педагогикин белхахойн, дай-нанойн, бакъо йолчу векалийн) гЮьнца Интернетехъ хаамаш лахаран кхерамзаллин бакъонаш ларйан;
- Дешаран декхаршца доГуш, текстан, графикаин, видео, озан хаамаш кечбан;
- Таблицийн а, схемийн а кепехъ балийнчу хаамех кхета; тексташца бинчу белхан жамІаш гайтархъама шаьш таблицаш а, схемаш а хІиттон.

Йуьхъанцарчу школехъ дешар чекхдолучу хенахъ дешархочун кхоллало **коммуникативни** дешаран дараш.

Текаре:

- Бевзачарна йукъахъ тЕкаре хиларан Іалошонашца а, билламашца а доГуш, синхаамаш бовзийта а, хетарг тЕлаца а, и цхъана кепе дерзон а;
- Шеца къамел дечуьнца лараме хила а, диалог а, дийцаре дар а дІадахъаран бакъонаш ларйан;
- Тайп-тайпана хъежамаш хила йиш йолуш хилар тЕлаца;
- Шена хетарг нийса а, бух балош а довзийта;
- ХІоттийнчу Іалашонца доГуш шен къамел дІахІоттор;
- Къамелан хьолаца доГуш барта а, йозанан а тексташ кхолла (довзийтар, ойлайар, дийцар);
- Шимма цхъаьна а, тобанца а бинчу белхан а, тидаман а, кхочушбинчу жимчу талламан а, проектан тЕдилларан а жамІех лаьцна доцца къамел кечдан;
- вистхиларан (къамелан) текстана гайтаман материал (дехкина суьрташ, даьхна суьрташ, плакаташ) кечйан (къастон).

Цхъаьна кхочушден гІуллакхаш:

- йоццачу а, йехачу а ханна лерина Іалашонаш (цхъаьна кхочушдаран декхаршкахъ дакъалацар тидаме оьцуш индивидуале) хъехархочо йалийнчу план хІотторан кепан буха тЕхъ стандартан хьолехъ, йукъара гІулчаш а, хенаш а дІасайекъар;
- цхъаьна болх баран Іалашо тЕлаца, и кхочушйарехъ дан дезарг цхъаьна вовшахта: ролаш дІасайекъа, цхъаьна беш болчу белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан;
- куьйгалла дан, тЕдиллар кхочушдан, ладоГІа, хІоьттина хьал ша листа кийча хилар;
- шен белхан дакъа жобпалле кхочушдан;
- йукъарчу жамІе ша диллинчу декъан мах хадон;
- схъаделлачу масалшна тЕ а тийжаш, цхъаьна вовшахтоьхна проектийн

тѢдахкарш кхочушдан.

Йуъхъанцарчу шкоলেখъ дешар чекхдолучу хенахъ дешархочун кхоллало **регулятивни** дешаран дараш.

Шен низам хилар:

- жамІ хилийтархъама дешаран декхарш кхочушдарехъ шен гІуллакхийн план хІоттон;
- ша билгалдинчу кхочушдарийн роГІалла хІоттон.

Шаталлар:

- дешаран гІуллакхан кхиаман/эшаман бахъанаш билгалдан;
- къамелан гІалаташ а, текстан анализ йарца доьзна гІалаташ а дІадахархъама шен дешаран кхочушдарш нисдан;
- текстийн анализ йарехъ хІоттинйчу декхарца жамІ дуста;
- тексташца болх бечу хенахъ далийтина гІалат карон;
- шен а, шеца цхъаьна доьшучеран а кхочушдарийн жамІаш дуста, схъайеллачу критеришца церан боГІу мах хадон.

Предметни жамІаш

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» дешаран предмет деа шарахъ Іаморо кхочушдан дан деза:

Іамочу маттахъ йолчу литературин Россин Федерацин цхъаьйолчу культурин шоралলেখъ а, Россин Федерацин халкъийн литератураш йукъахъ а, в сохранении и передаче от поколения к поколению историко-культурин, оьздангаллин, эстетекин мехаллаш Іалашйарехъ а, цхъана тІаьхъенера вукху тІаьхъене йаларехъ а йолчу меттигах а, ролах а кхетар:

- Исбаьхъаллин литература искусствон (дешан искусствон) цхъа башха дакъа санна, тІелаца;
- Дешан кхоллараллин говзарш искусствон кхечу кепашца (суртдиллар, музыка, суртдаккхар, кино) цхъаьнайуста;
- Тайп-тайпанчу къаьмнийн литератураша вовшашца цхъаьна болх барх а, вовшашна тІеІаткъам барх а, Россин Федерацин субъектан культурин а, гІиллакх-оьздангаллин а, эстетекин а йуъхъ кхолларехъ къоман фольклоро а, исбаьхъаллин литературо а лоцучу декъах йуъхъанцара хъежам (хаарш) хила;
- Россин Федарийн къаьмнийн а, дуьненан къаьмнийн а исбаьхъаллин говзарш йустучу хенахъ йукъара дерг а, башха дерг а карон;
- МаьІна даран йешар карадерзор а, литературин теорин коьртачу элементийн маьІнех а, ойланех а кхетар;
- МаьІна даран хезаш йешаран техника карайерзор (дешаран тайп-тайпана декхарш а, киншкица хъан-сан хиларан хьогамах садузоран а Іалашонца тайп-тайпанчу кепийн, жанрийн, тІехъажорийн текстийн маьІнех кхета а, тІелаца а, маьІна дан а тар луш долу нийса шера йешар, йешар ладоГІархоша кхеташ тІелацар);
- МаьІна даран дагахъ йешаран техника карайерзор (йешначун маьІнех а, чулацамах а кхетар, хаамийн мах хадор, текстан маьІна нийсад даран а, и тІелацаран а кхачама хиларна тІехъ тергам латтор);
- Фольклоран говзарийн кегий жанраш вовшаш къаьстон (фольклоран кегий жанраш, туйранаш, легендаш, мифаш);
- Шен къоман фольклоран говзарийн коьртачу маьІнех а, тІехъажорах а кхета (хазаетар дан, Іамон, ловзарехъ пайдаэца), шен къоман (кхечу къаьмнийн) туйранийн, хІетал-металийн, кичанийн, аганан иллийн масалш далон;
- Гергарчу меттанийн фольклоран говзарш вовшашца йуста (тема, коьрта тема, турпалхой);

- Говзаран цѐ цуьнан темица (Галамах, историх, берех, диканах, вонах) цхъаьнайалон (йуста);
- Шен къоман (кхечу къаьмнийн) берийн литературин исбаьхьаллин йоца жанраш вовшех къастон – байт, дийцар, басня;
- йешначу литературин говзаран анализ йан: тема, коьрта Галашо, хиламийн рогІалла, исбаьхьаллин вастийн гІирсаш билгалбан;
- текстан чулацамехула хаттаршна жобпаш дала;
- текстехь ненан меттан суртхІотторна а, вастийн а гІирсаш карон (эпитеташ, дустарш, олицетворениш);
- текстехь беллачу хаамах кхетарна а, тІелацарна а Іамор, дешархойн йешаран а, эстетикин а чам кхоллар;
- тайп-тайпана (исбаьхьаллин, Іилманан, куьйгаллин) тексташ йешаран Галашо билгалйан;
- йешаран хъагам йухатоха (кхочушбан), хаамаш карон, хаарийн гуо шорбан;
- Іаморан а, практикин а декхарш кхочушдархъама, йешаран тайп-тайпана кепаш (довзаран, талларан, къастийна, лахаран) карон;
- Текстана хаттарш хІиттон, и схъайийцаран а, изложени йазйаран а план хІоттон;
- Шаьш йеша лаам гайтар, авторан цІарна, говзаран жанрана, киншкина йолчу иллюстрацина тІе а тийжаш, шайн йешаран сатийсар билгалдар;
- Фольклоран говзарш ролашца йеша, уьш драме йерзорехь дакъалаца;
- Нийсархошца долчу литературин тема на дийцаре даршкахь дакъалаца, шайн хъежамийн бух балон;
- фольклоран материала тІехь тІехь кхоллараллин белхан кхочушбан (туьйранан чаккхе, хІетал-метал кхоллар, дакъалоцуш верг (турпалхо) хийца а хуьйцуш, схъайийцар).

Предметан жамІаш дешаран шерашца

1-чу классехь дешар **чекхдолучу хенахь** дешархочунна **Іемар ду:**

- ша а, дуьне а, къоман истори а, культура а йовзарехь нохчийн литературин мехаллех кхета;
- нохчийн литературин говзарийн маІна даран цхъайолу корматалла карайерза;
- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладоьГІна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца;
- дешан маьІнех совнаха хаамаш бовзархъама Іаматан дошамах пайдаэца;
- шайн харжамца байтийн говзарш дагахь йийца.

«Къамелан а, йешаран а гІуллакхан кепаш» дакъа:

аудировани,

хезаш а, дагахь а йешар,

текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,

библиографин культура,

исбаьхьаллин говзаран текстаца болх,

къамелан культура.

Дешархошна Іемар ду:

- йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, дешдакъошца а, дийнна дешнаш а шера деша;
- лерсица тІелаьцна йолчу йолчу, ткъа иштта классехь йешначу а говзарийн чулацамах кхета, царна тІехь маьІнин коьрта дакъош билгалдаха;
- йешначун маьІнех а кхеташ, текстехь билгалйина меттигаш дагахь йеша;
- тайп-тайпанчу авторийн 3–4 байт дагахь йийца;

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхъаьна бечу белхан процесехь Іама таро хир йу:

- киншки тІехь «Чулацам» йа «Корта» агІо карон; «Чулацамна» тІе а тийжаш, киншки тІехь оьшу говзар карон;
- говзаран текстехула хаттарш дан а, текстах пайда а оьцуш, жобпаш дала а.

«Литературоведенина йукъадалор» дакъа: байташкахъ йазийнчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дІ.), говзарийн башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторын а туьйра, и. кх. дІ.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дІ.).

Дешархошна Iемар ду

- прозехъ йазийна говзар байтах къастон;
- фольклоран кегий жанраш къастон: хIетал-метал, дагардар, чехкаалар;
- текстехъ исбаьхьаллин сурткъагоран гIирсаш (йух-йуха алар; дешнийн хьастаран-жимдаран кеп, айдаран а, хаттаран а хьаьркаш, рифмаш) карон;

Дешархойн таро хир йу Iама:

- туьйранин сюжетан-композицин башхаллаш къастон;
- литературин а, фольклоран а жанраш йукъара дозанаш лелаш хилар карон (забара йукъа гIехтоман байташ йогIу; аганан илии йукъа — кхайкхаргаш; дийцара йукъа — туьйра, и кх. дІ.)

«Дешархойн кхоллараллин гIуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шашь тексташ кхоллар.

Дешархошна Iемар ду:

- йешначун чулацамах кхета; текстан башхаллаца догIуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соцунгIаш а, азайдар а кхета а кхеташ, харжа;
- исбаьхьаллин говзар (цуьнан фрагмент) ролашца а, кар-кара луш а йеша;
- иллюстрацишка хьовса а, текстан цхьаьнайогIучу фрагментаца йа коьртачу ойланца (синхаамца, сагатдарца) уьш йуста а;

Дешархойн таро хир йу Iама:

- фольклоран кегий жанраш (хIетал-метал, дагардар, аганан илии) практикехъ карайерзон а, суртхIотторан гIирсийн (йиш-маIаш, уьшарш, интонаци) гIюьнца церан инсценировка йан а;
- билгалчу тексташна йогIу иллюстрациш карон, тексташ а, иллюстрациш а вовшашца йуста.

Йукъарчу дешаран дарийн декъехъ дешархошна Iемар ду:

- дешаран Iаматах паргIат пайдаэца, аьлча а, биллабийн билгалонийн мотт беша; агIонехъ билгалдаьхна могоIанаш а, дешнаш а сихха карон; оьшу иллюстраци карон;
- хаамийн шина хьостанца (дешаран Iаматца а, ша болх бан леринчу тептарца а; дешаран Iаматца а, хрестоматица а) болх бан, аьлча а, Iаматан а, белхан тептаран а, хрестоматин а билламан билгалонаш дувхь-дувхьал хIиттон; ша болх бан леринчу тептаран а, хрестоматин а оьшу дакъош карон.

Коммуникативни дешаран дарашкахъ дешархошна Iемар ду:

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахъ:

- парти тIехъ цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, вовшашна йукъахъ болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;
- кар-кара луш болх бан;

б) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахъ:

- шина хьежамна а, шина агIонна а йукъара башхаллаш ган;

Дешархойн шашь бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехъ Iама таро хир йу:

- хаттаршна жобпаш тайп-тайпанчу кепехъ дала мегаш хиларх кхета;
- ша тIетовш волу жоп тIечIагIдархьама тексте кховда.

2-чу классехъ дешар чекхдолучу хенахъ дешархочунна Iемар ду:

- йешначун оздангаллин чулацамах кхета, турпалхойн леларш оздангаллин барамашца дуста;
- метофорийн, олицетворенийн, эпитетийн къоман шатайпаналлех кхета а, текстехъ исбаьхьаллин сурткъагоран и гIирсаш ган а;
- нохчийн литературин говзарш йешаран процесехъ йешаран хаарш шардар: хезаш а, дагахъ а йеша, исбаьхьаллин а, дешаран а текстийн маьIна даран приемех кхета;
- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехъ пайдаэца:

ладоьГна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца, текстана тIе а тийжаш, шена хетарг тIечIагIдан;

- шен йешаран гуо шорбан;
- йешначу а, ладоьГначу а говзарех хетарг искусствон кхечу кепех хиллачу синIаткъамца дуста.

«Къамелан а, йешаран а гIуллакхан кепаш» дакъа:

аудировани,
хезаш а, дагахь а йешар,
текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,
библиографин культура,
исбаьхьаллин говзаран текстаца болх,
къамелан культура.

Дешархошна Iемар ду:

- дийнна дешнаш хезаш деша, индивидуале таронашка хьаьжжина, йешаран чехкалла жим-жимма алсам а йоккхуш;
- довзаран а, бIаьргтохаран а, хаьржинчу а, талламан а йешаран процессехь дагахь йеша;
- доцца монологан алар хIоттон: хьехархочун хаттарна доца а, даьржина а жоп;
- шеца къамел дечуьнга ладоьГIа (хьехархочуьнга а, классехь цхьаьна доьшучаьрга а): цхьамма делла жоп тIаьххье ца дала, кхечо делла жоп керлачу чулацамца тIедуза;
- нохчийн литературин 2–3 классикан цIе йаккха,
- кхузаманан 2–3 йаздархочун (поэтан) цIе йаккха;
- говзарийн цIерш йаха а, церан чулацам боцца схьабийца а;
- дукхавезачу авторнан говзарийн цIерш йаха а, церан чулацам боцца схьабийца а;
- говзаран тема а, коьрта маьIна а билгалдан (хьехархочун гIоьнца);
- говзарийн турпалхойн амалийн (церан цIерш, портреташ, къамел) а, церан леларийн а мах хадон а, характеристика йала а;
- Дешнийн маьIнех кхетархьама МаьIнийн дошамах пайдаэца.

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Iама таро хир йу:

- хьехархочо йоьшуш йолу текст Iалашонна тIехьажийна тIелацаран буха тIехь аудированин корматалла кхиор;
- йешначун чулацамах болу шен хьежам барта бовзийта;
- тайп-тайпанчу авторийн 6–8 байт дагахь схьайийца (харжамца);
- жимачу бараман текст йуха схьайийца;
- ишколин билблиотекехь киншкаш а, берийн муьран журналаш а хоржучу хенахь мужалтан чулацамах а, ткьа иштта «Чулацам» йа «Корта» агIонах а пайдаэца;
- дарсашкахь бечу балха йукьа хрестоматин а, ткьа иштта цIерчу а, школин а библиотекийн киншкара тексташ йалон;
- говзаран текстана хаттарш дан а, хаттаршна жобпаш дала а.

«Литературоведенина йукьадалор» дакъа: байташкахь йазийнчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дI.), говзарийн башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторан а туьйра, и. кх. дI.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дI.).

Дешархошна Iемар ду:

- дийнатех лаьцна а, инзаре-тамашийна а туьйранаш вовшех къастон;
- инзаре-тамашийначу туьйранан башхаллаш къастон;
- дийцар а, туьйра а вовшех къастон;
- говзарехь литературин меттан суртхIотторан вастийн гIирсаш карон (дустар, олицетворени, гипербола (хIума дестор олу вай), контраст; фигураш: йух-йуха алар).

Дешархойн Iама таро хир йу:

- авторийн берийн поэзехь фольклоран жанрийн башхаллаш карон: туьйранан, дагардаран, чехкааларан, аганан иллин сюжетни-композицин башхаллаш;

- литературин а, фольклоран а жанраш йукъара дозанаш лелаш хилар карон (дийцара йукъахь туйранан элементар хила йиш йу, инзаре-тамашийначу туйранехь – дийнатех лаьцначу туйранан башхаллаш, и. кх. дI.);
 - дуьнене поэтически хьежам хиларан башхалла стенца йу кхета;
 - дуьнене поэтически хьежам байташкахь гайтина ца Iаш, прозехь а гойтуш хилар гучудала.
- «Дешархойн кхоллараллин гIуллакхан элементар» дакъа:** ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шашь тексташ кхоллар.

Дешархошна Iемар ду:

- йешначун чулацамах кхета;
- текстан башхаллаца догIуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соцунгIаш а, азъайдар а кхета а кхеташ, харжа;
- исбаьхьаллин говзарш ролашца а, кар-кара луш а йеша;
- программехь билгалыйина исбаьхьаллин говзарш лерсица синхааме тIеэца.

Дешархойн шашь бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Iама таро хир йу:

- поэзин а, прозин говзарш къегина (къаьсташ) йеша;
- Iамат тIерачу иллюстрацишка хьовса а, исбаьхьаллин тексташца уьш йуста а;
- шайна хетарг а, тидам бинарг а барта довзийта.

Довзаран йукъарчу дешаран дарашкахь дешархошна Iемар ду:

- дешаран Iаматах паргIат пайдаэца: билламыйн билгалонийн мотт бешалур бу (маттах кхетар бу); «Чулацам» а, «Корта» а агIонашца оьшу текст карон а;
- текстан билгалыйаьккхина фрагмент, агIонехь билгалдаьхна могIанаш а, дешнаш а сихха карон;
- хаамийн масех хьостанца (дешаран Iаматца, ша бечу белхан тептарца, хрестоматица; дешаран Iаматца а, дешаран дошамашца а; тексташца а, тексташна иллюстрацишца а) болх бан.

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешархошна Iемар ду

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- парти тIехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, вовшашна йукъахь болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;
- кар-кара луш болх бан;

б) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- шина хьежамна а, шина агIонна а йукъара башхаллаш ган, ша тIетовжаран бух а балош, цхьаьхойлу агIо йалон а;
- текстехь турпалхоша бовзийтина хьежамаш карон (лаха).

Талларан а, шаталларан а дешаран дарашкахь дешархочун Iама таро хир йу:

- схьабовзийтина хьежам тесктерчу могIанашца тIечIагIбан;
- тайп-тайпанчу хьежамийн тайп-тайпана баххаш хилар кхета.

3-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Iемар ду:

- нохчийн литературин говзарш Iаморан буха тIехь нохчийн меттан хьасене-эстетикин таронех кхета;
- ненан меттан литературех къоман эхь-бехк а, ламасташ лардаран а, схьакховдоран а къоман-культурин гIирс санна мехаллех кхетар;
- турпалхойн леларийн оздангаллин мах хадон а, цуьнан бух балон а;
- нохчийн литературин говзарш йешаран процесехь йешаран корматталла шарйан: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, Iилманан а, дешаран а текстийн анализ йаран а, маьIна даран а зеделларг хила;
- нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладоьгIна/йешна текст иййцаре йарехь дакъалаца, текстана тIе а тийжаш, шена хетарг тIечIагIдан; йешначу йа ладоьгIначу текстан кепе хьаьжжина, и схьайийца (йерриге йа йоцца), дакъалоцучу турпалхойн цIарах литаретуриг говзар схьайийца;
- текстах кхетархьама а, кхин совнаха хаамаш бовзархьама а куйгаллин хьостанех

пайдаэца.

«Къамелан а, йешаран а гІуллакхан кепаш» дакъа:

аудировани,

хезаш а, дагахь а йешар,

текстан тайп-тайпанчу кепашца болх,

библиографин культура,

исбаьхьаллин говзаран текстаца болх,

къамелан культура.

Дешархошна Іемар ду:

- йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, нийса а, къабсташ а дийнна дешнаш хезаш деша;
- хьалха довзаран йешарехь а, йуха Ёаьртохаран йешарехь а, харжаман а, йуха талларан йешарехь а дагахь йешар;
- Іамочу говзарийн авторийн – йаздархойн а, поэтийн а цІерш йаха, церан говзарийн цІерш йаха а, классехь йешначу текстийн чулацам боцца схьабийца а;
- дукха везачу литературин турпалхочух дийца;
- турпалхочуьнга йолу авторна ойла билгалйан;
- говзарийн турпалхойн мах хадон; тайп-тайпанчу говзарийн турпалхойн амалш вовшашца йуста;
- тайп-тайпанчу авторийн 6–8 байт дагахь йеша (харжамца);
- элементашца киншка йовза (автор, цІе, «Чулацам» агІо, иллюстрациш).

Дешархойн шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Іама таро хир йу:

- шаьш киншка харжа а, цуьнан элементашца киншкин чулацам бовза а;
- билгалйина киншкеш шаьш йеша;
- йешначу говзарийн турпалхойн мах хадоран ойла йовзийта;
- дошамашца шаьш болх бан.

«Литературоведенина йукъадалор» дакъа: байташкахь йазйинчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дІ.), говзарийн башхаллаш вовшаш къастор (туьйра а, дийцар а; дийнатех туьйра а, инзаре-тамашийна туьйра а, и. кх.дІ.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дІ.).

Дешархошна Іемар ду:

- дийнатех лаьцна, инзаре-тамашийна, Іер-дахаран хьокъехь долу туьйранаш вовшех къастон;
- дийцар а, туьйра а вовшех къастон;
- авторийн литературехь исбаьхьаллин вастийн гІирсаш карон а, вовшех къастон а (приемаш: дустар, олицетворени, гипербола (хІума дестор олу вай), контраст; фигураш: йух-йуха алар).

Дешархойн таро хир йу Іама:

- дийнатех лаьцначу туьйранан кхиарх кхета;
- дуьненан тайп-тайпанчу халкъийн туьйранашкахь «лелаш йолу» сюжеташ («лелаш долу туьйранин дийцарш») карон.

«Дешархойн кхоллараллин гІуллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар.

Дешархошна Іемар ду:

- йешначун чулацамах кхета; йешаран башхаллашца йогІуш йолу соцунгІа йан, азъайдар а, йешаран болар а харжа;
- программица билгалйина йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица тІелаца а, шайна хетарг барта схьадийца а;
- литературин текстан а, суртдилларн а, музыкин а говзарийн маьІна дан, (гиначух, йешначух, хезначух шайн ойла а, синхаамаш а бовзийта);
- литературин текстийн диалогийн йаккхийчу фрагментийн инсценировкашкахь (ролашца ловзорехь) дакъалаца.

Дешархошна шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процесехь Іама таро хир йу:

- байтийн а, прозин а текст хезаш йеша:

- Тамат тЕрачу иллюстрацишка хьовса, музыкин говзаршка ладогІа, исбаьхьаллин тексташца а, суртдилларан говзаршца а царна тЕхь гайтинчу ойланийн, синхаамийн, сагатдарийн хьежамца уьш йуста;
- барта а, йозанца а (аларца а/йа йоцпачу сочиненица) литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш йийцаре йечу хенахь шайн хилла ойланаш а, тидамаш а бовзийта.

Довзаран дешаран дарийн декъехь дешархошна Темар ду

- дешаран дошамийн корпусах паргІат пайдаэца, оьшу йолу дошаман статья сихха карон;
- дешаран Таматах паргІат пайдаэца: биллаамийн билгалонийн мотт бешалур бу (маттах кхетар бу); «Чулацам» а, «Корта» а агІонашца оьшу текст карон а;
- текстаца болх бан: цуьнан тема а, коьрта оила (идея, сагатдар) а, дахаран тайп-тайпана агІонаш (хьежам, дІахІоттамаш, кхетаман латтам) а къастон;
- хаамийн масех хьостанца (дешаран Таматца, ша бечу белхан тептарца, хрестоматица; дешаран Таматца а, дешаран дошамашца а; дешаран Таматца а, хаамийн тЕтоьхначу хьостанашца а (дешаран кхечу гуларшца, библиотекин киншкашца, Интернетерчу хаамашца); тексташца а, тексташна иллюстрацишца а болх бан.

Дешархойн Тама таро хир йу:

- гуларш хІитторан алгоритм карайерзон: монографийн, жанрийн а, тематически а (шаш терминаш – гуларийн къастамаш – лелош).

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешархошна Темар ду:

- а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:
 - парти тЕхь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, жимачу тобанехь, йоккхачу тобанехь: вовшашна йукьахь болх а, ролаш а йекъа, шен болх кхочушбан а, йукьарчу балха йукъа и дІатарбан а;
- б) зІе хиларан гурашкахь хьасене хилар санна:
 - схьабовзийтинчу хьежамийн а, агІонийн башхаллийн бухе дилларх кхета а, царех цхьахдолчунна тЕтан а, йа шен хьежам дІабовзийта а хаа.

Цхьана къепене дерзийнчу дешаран кхочушдарийн декъехь дешна волучунна Темар ду:

- ша-шен тидам бан а, болх дІабахьарна а, кхочушхиллачу жамІана а тЕхь тидам бан а.

4-чу классехь дешар чекхдолучу хенахь дешархочунна Темар ду:

- амал кхиарехь а, шен культура билгалйаларехь а нохчийн литературин мехаллех кхета;
- исбаьхьаллин текстан турпалхойн позицеш билгалйан, исбаьхьаллин текстан авторан позицеш билгалйан;
- нохчийн литературин говзарш йешаран процесехь йешаран говзалла лакхайаккха: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, Іилманан а, дешаран а текстийн маьІна даран а, анализан а, хийцаран а коьрта кепаш карайерза а;
- къамел шардархьама нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух пайдаэца: ладоьгІна/йешна текст йийцаре йарехь дакъа, цу текстана тЕ а тийжаш, шена хетарг тЕчІагдІан а, бух балон а; йешначун йа ладоьгІначун чулацам текстан кепе хьаьжжина, схьайийцаран (йерриге йа йоцпа) кепехь бовзийта; йешначу говзарийн буха тЕхь барта дийцар хІотгон, хьасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу ладоьгІархошна);
- оьшуш йолу литература ша харжа, шен йешаран гуо кхолла а, шорбан а;
- текстах кхетархьама а, кхин сов хаамаш бовзархьама а куьйгаллин хьостанех пайдаэца.

«Къамелан а, йешаран а гІуллакхан кепаш» дакъа: аудировани, хезаш а, дагахь а йешар, текстан тайп-тайпанчу кепашца болх бар, библиографически культура, исбаьхьаллин говзаран текстаца болх бар, къамелан тЕкаренан культура.

Дешна волучунна хуур ду:

- довзаран а, Ёаьргтохаран а, хаьржинчу а, талламан а йешаран процессехь дагахь йеша;
- говзаран тема а, коьрта оила а билгалйан; текст маьИнийн дакъошка йекъа, текстан план хЮттон а, йухасхьайийцарехь цунах пайдаэца а; текст йоцца а, ма-йарра а йухайийца;
- классехь Ёамийнчу литературин коьртачу говзариин чулацам бовзийта а, церан авторш а, цЁерш а билгалйан а;
- «СтелаЁад» цЁе йолчу берийн журналан коьрта чулацам бийца (рубрикийн тЁеганехь);
- говзариин турпалхойн амалийн мах хадон; цхьана а, тайп-тайпанчу а говзариин турпалхойн амалш вовшашца йуста; авторна турплахочуьнга болу хьежам билгалбан;
- байтин говзарш йа цу йукъара кийсакаш (харжамца) дагахь йеша, йешаран хотЁах лаьцна классерчара олург паргЁат тЁелаца;
- литературин говзарх йа турпалхочух ша аьллачунна бух балор, говзара йуккьерчу фрагменташца йа къаьстинчу могонашца и тЁечЁагЁдан;
- элементашца киншка йовза (автор, цЁе, титульни аЁю, «Чулацам» аЁю, аннотаци, иллюстрациш);
- къаьстинчу говзарна а, говзариин гуларна а аннотаци хЮттон;
- тайп-тайпан декхарш кхочушдаран Ёалашонца библиотекехь ша киншка харжа (магийнчу спискаца йешар; билггалчу темина барта хаам кечбар);
- йешначу говзариин турпалхойн мах хадор довзийта, классерчарна хетарг гЁиллакхехь тЁелаца;
- хааман тайп-тайпанчу хьостанашца ша болх бан (дошамаш а, тайп-тайпана справочникаш а йукъалоцуш).

«Литературоведина йукъавигар» дакъа: рифмийн кепаш къастор, халкъан кхоллараллин а, авторийн литературин а говзариин жанрийн башхаллаш къастор, текстехь литературин приемаш (дустар, олицетворени, контраст, гипербола, и. кх. д.Ё.) йовзар а, царах пайдаэцаран бахьанех кхетар а.

Дешна волучунна Ёемар ду:

- исбаьхьаллин культурин кхиаран коьрта некъ ган: халкъан кхолларалли тЁера авторийн кепашка кхаччалц;
- халкъан говзарш авторийнчарах къастон;
- авторийн литературехь исбаьхьаллин вастийн гЁирсаш карон а, вовшаш къастон (дустар, олицетворени, гипербола («даздар» олу), контраст, йух-йуха алар, рифмин тайп-тайпана кепаш) а.

Дешна волучун ша бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Ёама таро хир йу:

- дуьненан халкъийн, нохчийн а, оьрсийн а туьйранашкахь мифашкахула дуьне дуьне довзаран башхаллаш;
- байтан маьИнин а, поэта хаьржинчу байт кхолларан кепан а зЁе карон (классикин а, кхузаманан а поэзин масалш тЁехь);
- исбаьхьаллин говзар кхолларехь йаздархочун (поэтан, художникан) кхоллараллин биографин ролах кхета;
- исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашна (литературин, музыкин, суртдилларан) йукъайогЮ говзарш церан тематически цхьаьнайарца йуьстина ца Ёаш, церан авторийн дуьнене хьежаман буха тЁехь (говзарехь гайтина йолу ойланаш) а йуста йиш йолуш хилар.

«Дешархойн кхоллараллин гЮллакхан элементаш» дакъа: ролашца йешар, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар (йазйар).

Дешна волучун шаьш бечу, шимма цхьаьна бечу, тобанца йа массара цхьаьна бечу белхан процессехь Ёама таро хир йу:

- байтийн а, прозин а текст хезаш йеша;
- классерчаьрца литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш царна тЁехь гайтинчу ойланийн, синхаамийн, сагатдарийн хьежамца йийцаре йар;
- барта а, йозанца а (аларца а/йа йоццачу сочиненица) литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш йийцаре йечу хенахь шайн хилла ойланаш а, тидамаш а бовзийта.

Довзаран дешаран дарийн декъехь дешна волучунна Ёемар ду:

- текстаца паргЁат болх бан: талла билгалйинчу аспектах хаамаш билгалбан хаа, билгалйина аспект сацон; талламан аспект сихха хийца хаа;

- •карарчу дешаран киншки тIехь а, коплектан кхечу киншкахь тIехь а паргIат хIума лаха; дешаран дошаман корпусех пайдаэца, школин библиотекин фондехь лаха; оьшу хаамаш лаха а, дешаран тайп-тайпанчу Iалашонашкахь цунах пайдаэца а;
- хаамийн тайп-тайпанчу хьостанашца паргIат болх бан (текстан кепехь, суртдилларан я музыкин говзаллехь санна сьхагайтинчу).

Коммуникативни дешаран дарашкахь дешна волучунна Iемар ду:

а) цхьаьна болх бар санна, хьасене хиларан гурашкахь:

- дешаран кооперацин тайп-тайпанчу кепаш (шимма цхьаьна бен болх, жимачу тобанехь болх, йоккхачу тобанехь болх) а, социалан тайп-тайпана ролаш (дIахьошверг а, кхочушдийриг а) а;

б) зIе хиларан гурашкахь хьасене хилар санна:

- сьхабовзийтинчу хьежамийн а, агIонийн башхаллийн бухе дилларх кхета а, царах цхьахдолчунна тIетан а, йа шен хьежам дIабовзийта а хаа.

Цхьана кьепене дерзийнчу дешаран кхочушдарийн декъехь дешна волучунна Iемар ду:

- ша-шен тидам бан а, болх дIабахьарна а, кхочушхиллачу жамIана а тIехь тидам бан а.

Амал кхиаран дешаран кхочушдарийн декъехь дешна ваьллагун Iама таро хир йу:

- шен леларан культура а, дуьненах кхетар а кхолладаралехь литературин йешаран мехаллах кхета;

- шен оздангаллин-этически кьилба цхьана хорша дерзон (говзариин анализ йаран новкъахь а, церан хьокъехь кьамел дечохь а эхь-бехкан мах хадон а, харжам бан а зеделарг гулдан).

Тематикин план х1оттор

1 класс (66 часахт)

Дакъойн тема а, чулацам а	Дешархойн г1уллакхан характеристика
<p>Вайна гонахара дуйне – 15 с.</p> <p>Пачхьалкхан а, къоман а символика (гимн, герб). Беснаш. Светофор. Ишколехь.</p> <p>Иаламан дуйне (ц1ера дийнаташ а, акхарой а, олхазарш, сагалматаш, дитташ, хасстоьмаш, стоьмаш). К1иранан денош.</p>	<p>Берашкахь т1екаренан а, вовшашца лелон йезачу йукъаметтигийн а бакъонаш а, ламасташ а кхиор а, дешаре йолу ойла Галашйар а.</p> <p>Нийсачу роГаллехь д1ах1иттийнчу сюжетан суьрташца болх: гайтинчу хиламийн анализ, сюжет иййцаре йар, суьрташна т1е а тийжаш, барта дийцар х1оттор.</p> <p>Цхьаьна дийцар х1отторан жам1ашца дешаран диалог, х1ара йа важа дош лелор доГ1уш йа ца доГ1уш хиларх кхетор, диалогехь дакъалацар, шен хьежам бовзийтар а, цуьнан бух балор а.</p> <p>Хьехархочо йешначу текстах кхетар. Сюжетан суьртийн серица, шайн ловзариин материалашца, тидамашца, занятишца, г1оьналлин дешнашца кегий дийцарш х1иттор.</p>
<p>Вайн Даймохк – 15 с.</p> <p>Вайн Даймохк / Сольжа-Г1ала / Вайн турпалхой / Халкъан хазна / Ж. Махмаев “Бераш – вайн хиндерг” йа Арсалиева Люба Сольжа-Г1ала/ (вариативни дакъа)</p> <p>Турпалхойх лаьцна тексташ: Кадыров Ахьмад-Хьаьжа; Нурадилов Ханпаша; Шерипов Асланбек; Висаитов Мовлид.</p>	<p>«Даймохк» бохучу дашах кхетам хир бу. Даймохк безар а, ларбар а, Галашбар а х1ун ду хуур ду.</p> <p>Пачхье х1ун йу хуур ду. Нохчийн Республикин коьртачу Г1алин – Сольжа-Г1алин – ц1е йевзар йу. Сольжа-Г1алин йоцца истори йевзар йу. Д1адаханчу шерийн турпалхойх а, кхузаманан турпалхочух шен дахарх нохчийн къоман дуйхьа д1аделлачу Кадыров Ахьмад-Хьаьжех а хаарш хир ду. Текстан хиламийн анализ йан а, адамийн Даймехкан дуйхьа леларех а, шайн дуйхьа леларх а кхета Гемар бу.</p>
<p>Вайн йаздархой – 6 с.</p> <p>Нохчийн йаздархойн кхолларалла йовзар: Айдамиров Абузар – байт Нана-мохк; Сулейманов Ахьмад – «Дахаран генаш» поэми йукъара кийсак Ахмадов Муса – туйра Писулиг Гацаев Саид – байт Борз; Халикова Асет – байт Зингат Хатуев А.-Хь.</p>	<p>Нохчийн литературин классикийн а, кхузаманан йаздархойн а кхолларалла йевзар йу. Дийнна дешнаш а, дешдакъойн элементаш а деша, йешначун чулацамах кхета, суьрташна т1е а тийжаш, шайн дешнашца текст схьайийца, хаттаршна жопаш дала, говзаран анализ йан, йешначух лаьцна дийца, шайна хетарг говзаран текстах йа кхечу хьостанах пайда а оьцуш, довзийта, кхета а кхеташ йеша Гемар бу.</p>
<p>Халкъан барта кхолларалла – 10 с.</p>	

Аганан иллеш Чехкааларш Дагардарш Кицанаш Хетал-металш Нохчийн халкъан туйранаш. Тамашийна йоI. Жобра-Баба. Хьекъале Iу йа Борззий, цхьогаллий, ломмий, Цхьогаллий, пхьагаллий (вариативни дакъа)	Халкъан барта кхолларалла йевзар йу. Текст маънин дакъошка йекъа а, план хIоттон а, суьртийн планаца текст йуха схъайийца, иллюстрацишца болх бан, турпалхойн дика а, вочу а амалийн анализ йан, кхета а кхеташ, дийнна дешнашца йеша хаарш хир ду.
Гиллакх-оьздангаллин дуьне – I0 ч.	
ДоттаIалла. Де, буйса. Дайна де Беркат Ж. Махмаев Делалой вай А-Х. Хатуев Зингат А. Демеев Малонче С. Эдилов ГIан Деза дешнаш	«ДоттаIалла», «беркат», «дикалла», «къинхьегам безар», «гIиллакх» боху кхетамаш а бевзар бу, адаман дахарехь церан мехаллех а кхетар бу. КхидIа хьур ду хаарш шардар: оила а йеш, кхета а кхеташ, йешар, йешначу говзариин турпалхойн лелариин анализ йан; къаьсташ а, кхеташ а дийнна дешнаш дешар.
Кхечу къаьмнийн литература – 3 с. Осеева В. – дийцарш «Цхьаьна», «Иштта дIа»; Сутеев В. – туйра «Iаж»,	«ДоттаIалла», «беркат», «дикалла», «къинхьегам безар», «гIиллакх» боху кхетамаш а бевзар бу, адаман дахарехь церан мехаллех а кхетар бу. КхидIа хьур ду хаарш шардар: оила а йеш, кхета а кхеташ, йешар, йешначу говзариин турпалхойн лелариин анализ йан; къаьсташ а, кхеташ а дийнна дешнаш дешар.
Резерв	

2 класс (68 сахьт)

Даъбойн тема а, чулаца а	Дешархойн гIуллакхан характеристика
Даймехкан Iалам. Аькхе. Гуьйре -6 с. Аькхе дагалацар. ЧIерий дахар. ДогIа дар. Гуьйренан тидамаш. И.Демеев «ГIа» Бианки Виталий «Чен кIорнеш лийчор». Эдуард Мамакаев «Гуьйренан Iуьйре»	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадогIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. . Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.

	<p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маӀнех кхетархьама контекстан анализ йар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; цӀеран (коьртан) маӀнех кхетар. Текстехь хӀиттийнчу гӀиллакх-обздангаллин а, историко-культурин а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p>
<p>ГӀиллакх- обздангаллех лаьцна (10 с).</p>	
<p>Дений, нанний дика хилар. Осеева В. «КӀентий». Э.Мамакаев « Нана» Осеева В. «Йоккха стаг». ЦӀена хи. ЦӀена хилий вай? Харцлийна 1у. Х1ума яар. Пайхамара (Делера салам-маршалла хуьйла цунна) нийсонах лаьцна аьлларг Хатуев 1абдул-Хьамид «ГӀиллакх». Дикаев Бексолта «Берашка- сайн доттаг 1ашка» Махмаев Жамалдин «Маликатан доттаг 1ий».</p>	<p>ЛадогӀар: дешархоша ладугӀу хьехархочо йа говзаллин диктора дӀайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гӀуллакхна оьшучу гӀирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тӀебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадогӀначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хӀорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Ӏаморан текстаца диалог: хӀиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дӀадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.</p>
<p>Берийн дахар (4 с)</p>	
<p>Ахмадова Тамара «Нура». Муталибов Зайнди «Дешархойн кьийсадаларш» Г.1умар «Доллучун шен хан ю». А. ПетӀамат «Дешнех ловза»</p>	<p>ЛадогӀар: дешархоша ладугӀу хьехархочо йа говзаллин диктора дӀайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гӀуллакхна оьшучу гӀирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тӀебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадогӀначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хӀорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маӀнех кхетархьама контекстан анализ йар; Ӏаматехь йеллачу дошамца болх бар. Халкъан барта кхоллараллин жанраш къастон хаар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хӀоттор. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гӀирсех пайдаэцарх кхетар.</p>

	<p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Іаморан текстаца диалог: хІиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: ролашца йешар; турпалхойн бІаьран васташ хІиттор; цу декъехь йийцаре йечу проблемашца доцца дийцар хІоттор.</p> <p>Йухасхъайийцар: суьрташна тІетийжаш; дешархоша хІоттийнчу планна тІетийжаш.</p> <p>Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-обздангаллин а, историко-культурин а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p> <p>Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.</p> <p>Классал араьхара йешар: схъайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.</p>
<p>Вайн доттагІий—дийнаташ (10 с)</p>	
<p>Б. Хож-Ахьмад «Бексолтин алаша» Махмаев Жамалди «Ши кІеза». С. Хьамзат « Борзик» М. Эдуард «Тхан Пису». М. Эдуард «Акхарой долчоь» Макалов Шамсудди «Дехкий дийна муха дисира» (туьйра) Тапалаева Аминат «Массарна дерг- ловзар» (туьйра). С. Хьамзат « ХІорш хІун ю?»</p>	<p>ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелаьх, цу гІуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш).</p> <p>Хьехархочо дешархойн тидам тІебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна.</p> <p>ЛадоьгІначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьІнех кхетархьама контекстан анализ йар; Іаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гІирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Іаморан текстаца диалог: хІиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p>
<p>Болх- доккха хазахетар (7 с)</p>	

<p>М. Зайнди «Муълха а болх оьшуш бу». М. Жамалди «Маликат» Г. 1умар «Пхьола» К. Докка «Говзанчаш» К. Докка «Говзанчаш» Ошаев Халид «Ши накъост». Балл Георгий «Цхъана меттехъ ца соцу мало»</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хъехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстехъ (таро йелахъ, цу гуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хъехархочо дешархойн тидам тебохуьйту нохчийн маттахъ йешаран башхаллашна. ЛадогIначу текстехъ муха кхетта хъажа хаттарш. Хезаш йешар: текстехъ кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Байташ дагахъ Iамор. Кицнана маьIна литературин говзаран чулацамца дустар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархъама контекстан анализ йар; Iаматехъ йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жобпаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хъежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Кхоллараллин болх: гуьйренан Iаалман шашь бинчу тидамех доцца дийцар хIоттор. Йухасхъайийцар: суьрташна тIетийжаш; гIьналлин дешнашца; дешархоша хIоттийнчу планна тIетийжаш. Текстехъ хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хъежамца царна жобпаш лаха хаар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дажкаран шайн кепаш йалор.</p>
<p>1а (6 с)</p>	
<p>Мамакаев Iаьрби «Iа». М. Эдуард «Керла шо» «Iаьнан оьгIазло»-(туьйра). Махмаев Жамалдин «Салазаш хехкар» С. Хъамзат «Дарц». Кагерманов Докка «ГIура Дада». . Хъамзат «ХIара маца хуьлу?»</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хъехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстехъ (таро йелахъ, цу гуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хъехархочо дешархойн тидам тебохуьйту нохчийн маттахъ йешаран башхаллашна. ЛадогIначу текстехъ муха кхетта хъажа хаттарш. Хезаш йешар: текстехъ кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархъама контекстан анализ йар; дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жобпаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хъежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Кхоллараллин болх: масала, тайп-тайпана рубрикаш а, шайн иллюстрациш йолуш берийн журналан номер кечйар. Классал арахъара йешар: схъайеллачу говзарех шашь йеша говзар харжар.</p>

<p>Вайн Даймохк (4 с)</p> <p>Нефтах х1ун йоккху? Кусаев 1адиз «Сан г1ала» Хиш. Вайн хиш чохь хуьлу ч1ерий. М. Жамалдин «Машар»</p>	<p>Ладог1ар: дешархоша ладуг1у хьехархочо йа говзаллин диктора д1айоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу г1уллакхна оьшучу г1ирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам т1ебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. Ладог1начу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх х1орамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Байт дагахь 1амор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маь1нех кхетархьама контекстан анализ йар; 1аматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план х1оттор. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан г1уллакхийн мах хадон а хаар. 1аморан текстаца диалог: х1иттийнчу хаттаршна жобпаш; кхачамбацар д1адаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Кхоллараллин болх: ролашца йешар; турпалхойн б1аьран васташ х1иттор.</p>
<p>Б1аьсте, б1аьсте еана кхечи! (11 с)</p> <p>Сатуев Хьусайн «Вайн бераш». Толстой Лев «Б1аьсте» С.Хьамзат «Х1ун ю иза?» Г.1умар «Б1аьсте хьуьнхяхь» К. Докка «Алкханчаш» Бианки Виталий «Пхьагал дитта т1ехь» Муха д1адог1а деза синтар(хьехам.) К. Докка «Со а воьду» Носов Николай «Хорсамах лаьцна»</p>	<p>1аморан текстаца диалог: х1иттийнчу хаттаршна жобпаш; кхачамбацар д1адаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а г1ирсех пайдаэцарх кхетар. Талламан болх: масала, хьалха 1амийнчу говзаршкахь т1едеьначу маь1нин дешнаш а, аларш а лахар.</p>
<p>Нохчийн халкъан барта кхолларалла (3 с)</p> <p>Цициггий, дахий (берийн ловзар) Кицанаш, х1етал- металш. Чехкааларш, Дагардарш.</p>	<p>Ладог1ар: дешархоша ладуг1у хьехархочо йа говзаллин диктора д1айоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу г1уллакхна оьшучу г1ирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам т1ебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. Ладог1начу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх х1орамма а хезаш йешар.</p>

	<p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Иаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Кхоллараллин болх: турпалхойн бIаьран васташ хIиттор; иллюстрациш йар (суйрташ дахкар).</p> <p>Йухасхьайийцар: суйрташна тIетийжаш; дешархоша хIоттийнчу планна тIетийжаш. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-обздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар. Тергам бар: суйртан (иллюстарцин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суйрташ дахкаран шайн кепаш йалор.</p> <p>Классал араьхара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.</p>
Халкъан туйранаш (9 с)	
<p>Майра пхьагал. Цаьпцалггий, зингаттий. Газа-гуьзалггий, сира борззий. Зуй,пхьагаллий Борззий, цхьогаллий, ломмий. Цхьогаллий, пхьагаллий. Iамийнарг карладаккхар.</p>	<p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Иаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Тергам бар: суйртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суйрташ дахкаран шайн кепаш йалор.</p> <p>Классал араьхара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.</p> <p>Тобанехь болх: масала, аьхка йеша леринчу литературин список цхьаьна хIоттор.</p>
Резерв – 10 с.	

3 класс (68 сахът)

Дакъойн тема а, чулацам а	Дешархойн гІуллакхан характеристика
Даймехкан косташ (2 с)	
<p>А. Суслейманов «Даймахкана, вайн халкъана» Ш. Арсанукаев «Біешерийн кыйсамехъ»</p>	<p>ЛадогІар: дешархоша ладугІу хъехархочо йа говзаллин диктора дІайоышучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахъ, цу гІуллакхна оышучу гІирсех пайда а оыцуш). ЛадобгІначу текстех муха кхетта хъажа хаттарш. Хезаш йешар: текстех кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар. Іаморан текстаца диалог: хІиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хъежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Текстехъ хІиттийнчу гІиллакх-оыздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хъежамца царна жопаш лаха хаар.</p>
Аьхке а, гуьйре а (13 с)	
<p>Ш. Арсанукаев «АьхкенагІуьйре» М. Сулаев «ДогІа деанчул тІаьхъа» Д. Кагерманов «Аьхке» З. Муталибов «Оха болх а бо, деша а доьшу» Талламан болх. (вх.) Ж. Махмаев «Мангалкомарш» Хь. Хасаев «Комаьрша хьун» Хь. Осмиев «Гуьйре», Х. Эдилов «Гуьйре» Хь. Хасаев «Гуьйре тІекхочуш» Д. Кагерманов «ГІаргІлеш, хабарш а дуйцуш» Э. Мамакаев «Гуьйренан суьрташ», Дешаран техника таллар Вайн республика. Д. Кагерманов «Сан Кавказ» Ш. Рашидов «Даймахке безам»</p>	<p>Іаморан текстаца диалог: хІиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хъежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Хезаш йешар: текстех кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар. Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьІнех кхетархъама контекстан анализ йар; Іаматехъ йеллачу дошамца болх бар. Текстехъ хІиттийнчу гІиллакх-оыздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар. Тергам бар: суьртан (иллюстарцин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар.</p>
Іалам лардар – иза Даймохк ларбар ду (8 с)	

<p>М. Пришвин «Сан Даймохк» Р. Ахматова «Эвлахь» Хь. Хасаев «Бен» Хь. Саракаев «Асвадан адамалла» Хь. Саракаев «Асвадан адамалла» 1умар Гайсултанов «Экскурси» 1. Гайсултанов «Экскурси» Хь. Хасаев «Бохам»</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадогIначу текстех мухьа кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Байт дагахь Iамор. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Тобанехь болх: кхидIа йийцаре йаран Iалашонца тобанехь шаьш йешар; Iаматан текстехь йа кхечу диллинчу хьостанашкахь хаамаш лахар.</p>
<p>Берийн дахар (10 с)</p>	
<p>Хь. Саракаев «Тхойшинна эсий дажо лаьа» «Тхойшинна эсий дажо лаьа» Ж. Махмаев «Коран ангали» 1умар Гайсултанов «ЯрагIи», Хь. Саракаев «ЖIов, морзаххий, херх сьхаоьций» 1умар Чантиев «Стенна вара Мурад гIайгIане» З. Муталибов «Мустапан каранаш» Д. Кагерманов «МазлагIехь» Гайсултанов 1. «Уггар мехалниг» Гайсултанов 1. «Уггар мехалниг»</p>	<p>Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Байт дагахь Iамор. Ненан маттахь дешнийн тIаьхьало тIейузар (шорйар). Йухасхьайийцар: дешархоша хIоттийнчу планна тIетийжаш. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p>
<p>Даймох вай кьинхьегамца хьестабо (6 с)</p>	
<p>Сулаев М. «Ляьттана гергахь ваьшна тIера декхарш» Р. Нашхоев «Соьга юха хабар дийцало» Талламан болх (1 полуг) Ш. Арсанукаев «Сан йиша» Т. Закаев «Сох а хир ву гIишлоярхо» М. Ахмадов «Асарахь» М. Ахмадов «Асарахь»</p>	<p>Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан</p>

	леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахъана довзийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар. Кхоллараллин болх: ролашца йешар; сурт хІоттор.
Ia (11 с)	
М. Сулаев «Лайн чимаш», М.Сулаев «Ia дулуш» Хь. Хасаев «Хьуьнхяхь Iа» Ж. Махмаев «Ло деана» Д. Кагерманов «Iаьнан хьаша», I.Мамакаев «Iа», I. Гайсултанов «Цергков» Ш.Рашидов «Iай» Хь. Саракаев «Дуьххьарлера хьуьнар» Ш. Арсанукаев «Iаьнан суьйре» I.Чантиев «Iаьнан а, аьхкена хила кьовсам» I.Чантиев «Iаьнан а, аьхкена хила кьовсам»	Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Байт дагахь Iамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хІоттор. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахъана довзийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар. Талламан болх: масала, бераллех а, кхиарх а долчу хаттаршца доьзна долчу нохчийн Iадатех хаамаш лахар, доклад кечйар.
БIаьсте йогIу, бIаьсте йогIу! (15 с)	
М. Сулаев «БIаьстенца дека лаяттан зевне илли» I. Гайсултанов «БIаьсте тIейогIуш» I.Мамакаев «БIаьстенан юьхь» М. Сулаев « БIаьсте», В.Саидов «БархIалгIа март» Хь. Саракаев « Мамина совгIат» Хь. Хасаев «Хьуьнан акхарой бIаьста» Хь. Хасаев «Хьуьнан акхарой бIаьста» Хь. Сатуев «БIаьсте йогIу» I.Гайсултанов «Iалам хаздан деза» I.Гайсултанов «Iалам хаздан деза» Хь.Хасаев «Зевне хьеший» Хь.Хасаев «Зевне хьеший» Хь.Сатуев «БIаьстенан догIа» Д. Кагерманов «Арахь»	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гІуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахъана довзийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.
Халкъан барта кхолларалла (5 с)	
Бабин ЧIирдиг Шеран талламан болх. Ден весет	Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.

Бекхам Тешам боцу лулахой Тешам боцу лулахой	Литературех, киншкех, дукхайезачу говзарех, дукхабезабеллачу турпалхойх къамел. Хезаш йешар: текстах кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар. Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-обздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хъежамца царна жьопаш лаха хаар. Тобанехь болх: аьхка йеша леринчу литературин шайн список хІоттор. Классал арахъара йешар: схъайеллачу говзарех шайш йеша говзар харжар.
Резерв	

4 класс (34 сахът)

Дакъойн чулацам	Дешархойн гІуллакхан характеристика
Хьомечу Іаламан суьрташ (8 с)	
Хь.Хасаев “Беркате аьхке” Сулейманова “Аьхкена сурт” 1.Мьамакаев “Дагалецамаш” 3. Сулейманова «ЧегІардиг» М.Мамакаев «ГІуьйре» Классал арахъара дешар Хь. Хасаев «Шийла гуьйре” Ш. Окуев « Гуьйре»	ЛадогІар: дешархоша ладугІу хъехархочо йа говзаллин диктора дІайобшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гІуллакхна обшучу гІирсех пайда а обцуш). ЛадобгІначу текстах муха кхетта хъажа хаттарш. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар. Іаморан текстаца диалог: хІиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хъежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-обздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хъежамца царна жьопаш лаха хаар.
Вайн даймехкан дІадахначунна тІера (9 с)	
Таймин Биболатан или Эла Мусостгий, Адин Сурхой АстагІа Тимар Классал арахъара дешар 1.Гайсултанов « Юург ца хилча» Къонах хъанах олу?	ЛадогІар: дешархоша ладугІу хъехархочо йа говзаллин диктора дІайобшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гІуллакхна обшучу гІирсех пайда а обцуш). ЛадобгІначу текстах муха кхетта хъажа хаттарш. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьІнех кхетархъама контекстан анализ йар; Іаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гІирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахъана довзийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар. Талламан болх: шайн хъежамийн буха тІехь текст кечйар; доклад кечйар. Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-обздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а

	хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар.
Вайн Республика- Нохчийчоь (6 с)	
Баширов “Сан хьоме Нохчийчоь” Т.Ахмадов, А.Алиев “Декалахь сан илли” С.Яшуркаев “Пасха” М. Ахмадов «Нохчийн хиш»	Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маъIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Схьаййцар. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар. Кхоллараллин болх: масала, «Маьлхан хьехам» туьйранехь айьинчу проблемин хьокъехь йоцца текст-ойлайар хIоттор.
Вайга туьйранаш кхойкху (16 с)	
”Муьлха йоккха хилла” 1.Чантиев “Хьекьал тоьлла” А.Дадуев “Мара бойна Салман” ”Кьоблел хьекьал тоьлла” 3.Джамалханов “Хьекьал долу йо1 а, кхиэлахо а” Классал арахьара дешар Джамалханов “Хьекьал долу воккха стаг а, кьиза эла а” «ОххIай» «Махана аьлла баркалла 1.Гайсултанов «Дашо бIараш»	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадогIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Дагахь Iамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маъIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Талламан болх: масала, кху декъан цьахволчу авторан дахарх а, кхоллараллех а доклад кечйар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахаран шайн кепаш йалор. Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шайш йеша говзар харжар.
Нохчийн кьоман яхдархой (10 с)	

<p>С. Бадиев «Со кхин хуона декар дац» «Дуйлало» М.Мамакаев «Хуьнхяхь» Мамакаев 1. «Даймохк» Классал араьара дешар Гайсултанов 1. «Диканиг» «Цунна хунда хаа дерриг а?» Х. Эдилов «Ло доглуш»</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстех муха кхетта хьажа хаттарш. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар. Кхоллараллин болх: схьайеллачу теманашца нохчийн маттахь барта дийцар кечдар. Гергарчу хьесапан теманаш: ишколехь дIахьош долу гуьйренан цхьаьнакхетарш; сан дийнат; сан хьоме деваша/дейиша (ненаваша йа ненайиша хила а тарло).</p>
<p>Сийлахь доккхачу зеран мурехь (4 с)</p>	
<p>Хь.Саракаев «Синтем боцу денош» 1.Зайнутдинов «КIентан дуьхьа» Классал араьара дешар Ахмадов 1. «Баьпкан юьхк»</p>	<p>Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар. Тобанехь болх: масала, шайн хIора дийнахь долчу дахарехь йоьалгIачу классан дешархоша дан йиш долу дика гуллакхаш дийцаре дар.</p>
<p>Болх бе, халкьан дуьхьа ваха (15 с)</p>	
<p>1.Гайсултанов “Юха верза йиш яц” Х.Берсанов “Жима Зарет” 1.Гайсултанов “СовгIаташ” Гайсултанов 1. «ЧегIардиган бен» С.Гацаев “ЭхI, хьо мерза илли” 3. Джамалханов «8-гIа март» Классал араьара дешар</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстех муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ</p>

<p>Ш.Рашидов «Ахъа суна гечделахъ» Мамакаев 1. «Б1аьстенан гуьйре» З.Сулейманова «Зу халхайолу» 1амийнарг т1еч1аг1дар 1амийнарг т1еч1аг1дар</p>	<p>йар; 1аматехъ йеллачу дошамца болх бар. Классал арахъара йешар: схъайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар. Хезаш йешар: текстах кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх х1орамма а хезаш йешар. Исбаьхъаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар. 1аморан текстаца диалог: х1иттийнчу хатгаршна жобпаш; кхачамбацар д1адаккха шайн хъежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p>
<p>Резерв</p>	

1 Дақъош Јамон билгалдинчу сахътийн терахъ хъехаран кепехъ ду, иза хийца тарлуш ду чулацаман къастор кхочушдархъама йуъхъанцарчу классийн дешархойн кечаман тIегIа а, предмет Јамон дешаран хъукмато билгалдинчу сахътийн барам а тидаме а оьцуш.

**Дагахъ Јамон а, шаъш йеша а магийнчу (хъоьхучу) говзарийн
список**

1-ра класс

Дагахъ Јамон:

1. Айдамиров Абузар – байт «Нана-мохк»
2. Сулейманов Ахъмад – «Дахаран генаш» поэми йукъара кийсак
3. Гацаев Саид – байт «Борз»
4. Халикова Асет – байт «Зингат».

Классал арахъарчу йешарна:

Нохчийн йаздархой: Демеев I. – байт «Къиг»; Хасаров Ш. – байт «Полла»; Сакаева М. – байт «Хъоме бераш»; Гадаев М.-С. – байт «Кхана».

Оьрсийн йаздархой: «Кхо цициг-Кюрни»; Цыферов Г. – туьйра «Дехаш дара жима пийл».

2-гIа класс

3-гIа класс

4-гIа класс

ТЕМАТИЧЕСКИ, КХОЛЛАРАЛЛИН, ЖАМШИЙН ТАЛЛАМАН БЕЛХИЙН А,
ПРОЕКТИЙН А ДЕШАРАН ШЕРАШКАХУЛА ГЕРГГАРЧУ ХЪЕСАПАН ТЕРАХЪ

Литературни йешар	1-ра класс	2-гIа класс	3-гIа класс	4-гIа класс
Кхоллараллин белхаш	1	2	4	4
Проекташ	1	1	1	1
Тематически тесташ		3	4	4
Шеран стандартизованни талламан белхаш		1	1	1
Литературни йешарехула дерриге а	2	7	10	10

Таморан-методически кхачойар

Таморан-методически пособиш

1. Дешаран книжка. Белхан тептар. 1-ра класс.
2. Дешаран книжка. Белхан тептар. 2-гIа класс.
3. Дешаран книжка. Белхан тептар. 3-гIа класс.
4. Дешаран книжка. Белхан тептар. 4-гIа класс.
5. Берийн бошмашна а, йуьхьанцарчу классашна а лерина хрестомати. /ХIоттийнарг. Эдилов С.Э. Собыжа-ГIала, 2018.

Тилманан литература

- Эдилов С.Э. Нохчийн мотт а, керла технологеш а. Собыжа-ГIала, 2018.
- Арсанукаев А.М. Шкоলেখь исбаьхьаллин произведени таллар. Собыжа-ГIала, 2013.

Методически литература

- Эдилов С.Э. Дагалецамийн денош а, суьйренаш а
- Ишколин даздарийн, викторинийн, кьовсадаларийн, суьйренин сценариш. Собыжа-ГIала, 2018.

Дошамаш

1. Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. М.: ГИИ НС, 1961. 625 а.
2. Абдулкадырова Р.А. Йуьхьанцарчу ишколана лерина суьрташкахь нохчийн-оьрсийн-ингалсан дошам. Собыжа-ГIала, 2011.

Хаамийн-ресурсни кхачойар

1. desharkho.ru – Нохчийн элекиронни школа.
2. ps95.ru/dikdosham/ - Нохчийн-оьрсийн, оьрсийн-нохчийн онлайн дошам.

Урокал арахъа дІайахъа магийнчу мероприятиин перечень

Кху программо иштта йукъалоцу дешархойн урокал арахъара мероприятиш а. «Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» предметан чулацамца догІуш долу урокал арахъара гІуллакхаш билгал а дой, вовшахтуху йуьхъанцарчу классийн дешархойн башхаллаш а, хъашташ а, Нохчийн Республикин къаьмнийн а, этнокультурин а башхаллаш а тидаме а оьцуш. Урокал арахъарчу гІуллакхан маІна ду ийманехъ кхетош-кхиорна а, оьздангаллин нийса харжам бар кхиорна а тІехъажийна болу культурно-кхоллараллин болх дешархоша кхочушбар.

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» предметан чулацамца догІуш, урокал арахъара гІуллакх кхочушдарна леринчу сахътийн барам дешаран хьукмато билгалбо.

Класс	Мероприятиин кеп	Тема	Дешархоша кхочушдечу гІуллакхийн коьртачу кепийн характеристикаш
I	Къамел	Сан дубхъарлера киншкаш	Презентацига хьовсар. Къамелехъ дакъалацар. Хаттаршна жобпаш далар. Темица догІуш хаттарш дар. Хетарг довзийтар. Йеша киншка харжарх а, киншкица болх баран бакьонех а хаамаш бовзар. Йеша киншка харжар. Йовзаран Іалашонца кишкашка хьовсар.
I	Интегрировани занятия-дезде	Ненан мотт	Къамелехъ дакъалацар. Байташ йешар. Иллеш алар, эшарш лакхар. ХІетал-металш дастар.
2	Киншки на реклама йаккхар	Суна дукхайеза киншка	Билгалйинчу темина киншкаш харжар. Билгалйна тема йийцаре йар. Текстан реклама хІоттор. Хаттаршна жобпаш далар. Реклама йовзийтар. Хетарг довзийтар.
2	Виртуалан гездар	Нохчийн Республика – сан хьоме мохк	Презентацига хьовсар. Республикин гІаланех а, бІаьрла меттигех а болчу хаамашка ладогІар. Къамелехъ дакъалацар. Темица йогІу говзарш йешар.
2	Проектан болх	Сан доьзал	Проектан болх кхочушбархъама оьшуш йолу материлаш гул а йеш, кечйар. Билгайинчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхийаккхар а (куьйга йина киншка кечйар).
2	Йешархойн къовсадалар	Поэзин дезде	Байташ къастош а, дагахъ а йешар. Литературин меттан кепаш ларйар. Хаттаршна жобпаш далар. Байташ йешаран мах хадор. ЖамІаш дийцаре дар.

3	Ловзар	Туйранин турпалхойн парад (болам)	Ловзарехь дакъалаца. Тѣдахкарш кхочушдар. Хаттаршна жопаш далар. Хаттарш дар.
3	Виртуалан гездар	Киншкин истори	Кишкеш йовзар. Церан тайпанаш билгалдар. Йийцаре йар, хаттарш кечдар. Билгайнчу темин хьокъехь ойла йар.
3	Проектан болх	Суна дукхадезачу дийнатах безамца	Проектан болх кхочушбархьама оьшуш йолу материалаш гул а йеш, кечйар. Билгайнчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхийаккхар а.
3	Йешначу говзарш тѣхь жима спектакль	Довзий вай?	Говзарш йешар. Сурт гайтрахьама ролаш харжар. Театрализацина декорациш кечйар. Спектаклехь дакъалацар. Йийцаре йарехь дакъалацар.
	Жима-проект	Халкъан хьекъало боху	Проектан болх кхочушбархьама оьшуш йолу материалаш гул а йеш, кечйар. Билгайнчу темина байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар а, тергамах чекхийаккхар а.
4	Къамел	Хазалла хун йу?	Къамелехь дакъалаца. Проблема хюттийнчу хаттар тѣхь ойла йан. Хетарг довзийта. Темина дийцар а, монолог а хюттон (кхолла).
4	Викторина	Вай а, Иалам а	Викторинехь дакъалаца. Проблема хюттийнчу хаттар тѣхь ойла йан. Кхоллараллин кепара тѣдахкарш кхочушдан. Хаттаршна жопаш дала. Хетарг довзийта.
4	Къамел	Вайн къоман (халкъан) дезденош	Дезденейх лаьцначу хаамашка ладогъа. Къамелехь дакъалаца. Хаттаршна жопаш дала. Хетарг довзийта.

Белхан программа кечйечу хенахь тематикин план хютторехь тидаме эцна хила йеза дешаран-методически материалаш йолу (мультимедиа программаш, электронан аматаш а, задачникаш а, электронан библиотекаш, виртуалан лабораториш, ловзаран программаш, цифровой аморан ресурсийн коллечиш) электронан (цифровой) аморан гирсех пайдаэцаран таронаш, пайдаэцархойн тайп-тайпана тобанаш аморехь а, кхеташ-кхиорехь а шайх пайдаоьцуш йолу а, электронан (цифровой) кепехь схьайелла а йолуш, ИКТ-н дидактикин таронаш кхочуш а йеш, шайн чулацам дешарх долчу низамца цхьаьнабогъуш а болуш

